
Mündəricat

<i>Marina Qurbo, Gürcüstanda çoxmillətli təhsil: bu haqda müəllimlər və valideynlər nə düşünürlər?</i>	Səh. 2
Marina Gurbo, Multilingual education in Georgia: what do teachers and parents know and think about that?	Səh. 9
<i>Mziya Tsereteli, İrine Qedevanişvili, Gürcü tələbələrinin abxazlara qarşı intermədəni həssaslığının tədqiqatı</i>	Səh. 10
Mzia Tsereteli, Irine Gedevanishvili, Measurement of Georgian students' intercultural sensitivity towards Aphkazians	Səh. 19
<i>İrine Şubitidze, Gürcüstanda dil siyasəti və dövlət dilinin öyrənilməsi prosesində mövcud çətinliklər.</i>	Səh. 20
Irine Shubitidze, Language policy and difficulties in the state language teaching process in Georia	Səh. 30
<i>İrina Baqauri, İkidillilik və Gürcüstan qlobal kontekstdə.</i>	Səh. 31
Irina Bagauri, Bilingual Education for Ethnical Minorities in Georgia	Səh. 39
<i>Davit Zatiaşvili, İkidilli tədrisin ilkin mərhələsində yaranan problemlər haqqında</i>	Səh. 40
David Zatiashvili, About the problems, arise at the initial stage of bilingual education	Səh. 52

Marina Qurbo*ATƏT-in Milli Azlıqların Baş**Komissarı ofisinin təhsil siyasəti üzrə eksperti***Gürcüstanda çoxmillətli təhsil:
Bu haqda müəllimlər və valideynlər nə düşünürlər?****Abstrakt**

Gürcüstanda 2010-cu ildə 40 pilot məktəb çoxdilli təhsil proqramına cəlb olundu. Çoxdilli təhsil proqramlarının pilotlaşdırılması – Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi tərəfindən aparılan çoxdilli təhsil proqramının pilotlaşdırılmasının bir hissəsidir. Bu proqram 2009-cu ildən təsdiq olunmuşdur. Milli azlıq məktəb müəllimlərinin və valideynlərinin çoxdilli təhsilə qarşı münasibətlərinin necə olduğunu öyrənmək üçün Təhsil və Elm Nazirliyi ATƏT-in Milli Azlıqların Baş Komissarı ofisinin və Azlıqların Avropa Mərkəzinin dəstəyi ilə 25 məktəbdə müəllimlər və valideynlər arasında tədqiqat apardı.

Tədqiqatda Tbilisi, Kaxeti, Şida Kartli, Kvemo Kartli, Samsğə-Cavaxeti və İmereti bölgələrindən cəmi 245 müəllim və 181 valideyn iştirak edirdi; tədqiqat 2010-cu ildə həyata keçirildi.

İştirakçılar könüllü prinsipi ilə həm çoxdilli təhsil proqramına qoşulan 40 pilot məktəbindən, eləcə də pilotlaşdırma layihəsinə qoşulmaqdan imtina edən məktəblərdən seçildilər.

Araşdırma zamanı çoxdilli təhsil siyasətinin tətbiq edilməsi üçün olduqca əhəmiyyətli olan bir neçə suala cavab vermək lazım idi.

- Hansı amillər məktəbdə çoxmillətli təhsil proqramlarını tətbiq etməyə/etməməyə təkan verirlər?
- Müəllimlərin və valideynlərinin çoxdilli təhsilin məqsədləri haqqında kifayət qədər məlumatları varmı və ya yoxdurmu?
- Valideynlərə övladlarının gürcüdülli, milli azlıqların dilində və ya çoxdilli məktəblərdə təhsil almalarına hansı amillər təsir göstərirlər?

Müəllimlərlə araşdırmaların nəticələri

Müəllimlər çoxdilli təhsil haqqında nə bilirlər və onların bu proqrama münasibətləri necədir?

Tədqiqat üçün suallar müəllimlərin çoxdilli təhsilə qarşı yanaşmalarının və çoxdilli təhsil

məqsədlərinin eyniləşdirilməsi məqsədlə hazırlandı. Çoxdilli təhsil proqramına qoşulmuş məktəb və digər qeyri-gürcüdülli məktəb müəllimləri tərəfindən verilən cavablar arasında əsaslı fərqlərin olmadığı maraqlı idi. Müvafiq olaraq aşağıda təqdim edilən cədvəldə bütün müəllimlərin cavabları təqdim edilir.

Cədvəl # 1. Çoxdilli təhsilə doğru müəllimlərin yanaşmaları necədir?

2.1. Əgər uşaq dövlət dilində başa düşmürsə və ya danışa bilmirsə, o, məktəb proqramı ilə ana dilində tədris həyata keçirilən sinifdə oxumalıdır.		
Razıyam - 60.4 %	Razı deyiləm - 21.6 %	Bilmirəm - 8.6 %
2.2. Əgər uşaq dövlət dilində başa düşmürsə və ya danışa bilmirsə, o zaman digər fənləri (riyaziyyat, təbiət fənləri) ana dilində öyrənməlidir.		
Razıyam - 71.4 %	Razı deyiləm - 14.3%	Bilmirəm - 5.3%
2.3. Əgər uşaq ana dilində təhsil alır və inkişaf edirsə, bu zaman təhsili dövlət dilində və ya digər dildə almaq onun üçün daha asandır.		
Razıyam - 58%	Razı deyiləm - 19.2%	Bilmirəm - 14.3%
2.4. Əgər uşaq digər fənləri (riyaziyyat, təbiət fənləri) ana dilində öyrənərsə, sonra onun üçün eyni fənləri dövlət dilində və ya digər dildə öyrənmək daha asandır.		
Razıyam - 47.3%	Razı deyiləm -18%	Bilmirəm - 8.2 %
2.5. Əgər uşaq ikidiilli olarsa (ana dilində və dövlət dilində sərbəst danışır və yazırsa), karyerasında daha nailiyyətli olacaqdır (yaxşı iş tapır və s.).		
Razıyam - 87.8%	Razı deyiləm - 1.6%	Bilmirəm - 4.5%
2.6. Əgər uşaq məktəbdə ana dilində və dövlət dilində təhsil alırsa, ona başqa millət və mədəniyyətin nümayəndələri ilə ünsiyyət qurmaq asan olacaqdır.		
Razıyam - 84.9%	Razı deyiləm -4.1%	Bilmirəm - 5.3%
2.7. Əgər uşaq dövlət dilində bir az danışarsa və ya bir az başa düşsə, o zaman bu dilin onun üçün ana dili olub-olmadığına baxmayaraq bütün fənlər dövlət dilində tədris olunan sinifdə təhsil almalıdır.		
Razıyam - 36.3%	Razı deyiləm -33.9%	Bilmirəm - 20%

Müəllimlərin əksəriyyəti (təxminən 85%) çoxdilli təhsilə qarşı müsbət münasibətlərini və ümidlərini bildirdilər ki, bu proqramlar cəmiyyətdə, eləcə də əmək bazarında milli azlıqların inteqrasiyasına dəstək verir. Bundan əlavə, millətlərarası münasibətlər nöqtəy-nəzərindən ikidilliliyin rolu mühümdür. Müəllimlərin kifayət qədər böyük hissəsi I (51%) məktəbdə çoxdilli proqramların ən yaxşı təhsili və vakansiyaları təmin etdiyi amili seçirlər. Amma onların cavablarında tədris dilinə qarşı münasibət kifayət qədər anlaşılmazdır (müəyyən şübhə var ki, dövlət dilində təhsil ana dilində təhsilin nəticələrini əvəz edə bilməz). Bu isə çoxdilli təhsilin məqsədlərini sona qədər anlamamağın göstəricisidir: 60%-i hesab edir ki, şagird mütləq ana dilində təhsil almalıdır (60%); bununla yanaşı, onlar dövlət dilində təhsilin əhəmiyyətini uşağın dil inkişafı prosesində görürlər (məs. 2.1. – 60%, 2.2 – 71%). Eləcə də müşahidə olunur ki, ana dilində təhsilin zərurəti və şagirdlərin təhsilinin keyfiyyəti arasında əlaqəni görməyən (təxminən 34%) müəllimlərin sayı kifayət qədər çoxdur. 42 %-i şagirdlərin ikinci dildə nailiyyətləri və başqa fənlərdə akademik nailiyyətləri arasında əlaqəni görmürlər... Xüsusilə də 2.7. sualının cavabları maraqlıdır. O bir daha təsdiq edir ki, müəllimlərin çoxdilli təhsilin məqsədləri haqqında məlumatları elə də çox deyil.

Məktəblər nə üçün çoxdilli təhsili həyata keçirməyə qərara aldılar?

Tədqiqatın ikinci hissəsində müəllimlərdən xahiş etdilər ki, üstünlüklərinə əsasən amilləri elə

düzsünlər ki, məktəb çoxdilli təhsil proqramına cəlb olunmaq/olunmamaq üçün hansıları nəzərə almağı qərara almışdır. Nəticələr, demək olar ki, müəyyən hissədə gözlənilməz idi: müəllimlərin hər iki kateqoriyasının əksəriyyəti (proqrama cəlb olunan və ya digər məktəbləri təqdim edən müəllimlər) 3 amildən məktəbə əlavə maliyyə resurslarının cəlb edilməsini əhəmiyyətli hesab etmirdilər, amma qaydaya əsasən, bu amil motivasiya nöqtəy-nəzərindən, - müəllimlər və məktəb üçün həlledici olmalı idi.

Digər 2 amil (1. Məktəb proqramının keyfiyyətinin artırılması və cazibədarlığı; 2. Müvafiq dərş resurslarının olması) bu cür bölündü: müəllimlərin yarısından çoxu hesab edirdi ki, (birinci seçim kimi qeyd edilmişdir) çoxdilli təhsil şagirdlərin gələcək həyatında daha çox imkanları təmin edir və bu proqramlar daha cəlbedici və rəqabət qabiliyyətlidirlər; bununla yanaşı, 37%-i bu amili 2-ci və 3-cünü seçmək üçün qeyd etmişdi. 16 faiz isə məktəbdə çoxdilli təhsil proqramının tətbiq edilməsi üçün əsas amil olaraq birinci seçim olaraq ikidilli müəllimlərin səriştələrini adlandırdı. Elə bu faizdə də 2-ci və 3-cü seçimi adlandırdı.

Məktəblər nə üçün ikidilli təhsil proqramlarını həyata keçirməməyi qərara aldılar?

Çoxdilli təhsil proqramlarında iştirak etməyən məktəblərdə ən əhəmiyyətli amil informasiya çatışmazlığıdır. 31 %-i birinci seçim olaraq bu amili qeyd etdi, 20 %-i isə ikinci seçimi. Bu, informasiya qıtlığı amilinin məktəblər tərəfindən qərarların qəbul olunma prosesində əhəmiyyətini vurğulayır.

Cədvəl #2. Çoxdilli təhsil proqramlarının həyata keçirilməməsi üçün məktəblərin qərarlarına təsir göstərən amillər.

Amillər:	Əhəmiyyətli səbəb	İkinci əhəmiyyətli səbəb	Üçüncü əhəmiyyətli səbəb
Bizim çoxdilli təhsil proqramı və məktəbin bu proqramı necə inkişaf etdirməsi barədə kifayət qədər məlumatımız yoxdur.	31%	20%	0
Valideynlər istəmirdilər ki, məktəbimiz çoxdilli təhsil proqramına başlasın.	5%	2%	0
Biz düşünürük ki, çoxdilli təhsil proqramı təhsilin daha yüksək keyfiyyətini təmin edir və məktəbimizin şagirdləri üçün gələcəkdə iş axtarmaq şansını artıracaqdır.	16%	11%	0
Bizim lazımı sayda həm ana dilində, eləcə də dövlət dilində tədris edə bilən müəllimlərimiz yoxdur.	13%	18%	16%
Bizim kifayət qədər əlavə maliyyə resurslarımız yoxdur ki, çoxdilli təhsil proqramına başlayaq.	15%	0	7%
Müəllimlərimiz ikidilli tədris metodikası üzrə hazırlıq keçməmişlər	27%	2%	25%

Məktəblərdə mövcud insani resurslarla (fənn müəllimləri, hansılar həm azlıq dilinə, eləcə də dövlət dilinə sahibdirlər) əlaqədar amillər qrupu

göründüyü kimi, çoxdilli təhsil proqramlarında iştirak etməyən məktəblər üçün öz əhəmiyyəti ilə ikincidirlər.

Valideynlərin sorğularının nəticələri Valideynlər çoxdilli təhsil haqqında nə düşünürlər?

Müəllimlər kimi, valideynlər də çoxdilli təhsilə qarşı müsbət münasibət göstərir və etiraf edirlər ki, bu proqramlar həqiqətən də onların övladlarının ikidilli sərəştələrini inkişaf etdirəcək və onlar cəmiyyətdə daha yaxşı inteqrasiya edə biləcək, əmək bazarında yer tuta biləcəklər. Bunu həmin fakt da sübut edir ki, valideynlərin 23%-i, xüsusilə də təhsil səviyyələri nisbətən yüksək olan kateqoriyalı valideynlər ikidilli vətəndaş amilini ikinci seçim kimi qeyd etmişlər.

Müəllimlərə nisbətən valideynlər uşaqların ana dilində təhsil almalarına tərəf olduqlarını bəyan etdilər. Amma onların ikinci dillə münasibətdə şagirdin akademik nailiyyəti barədə məlumatsızlıqları aşkardır: onların əksəriyyəti düşünür ki, əgər uşaq ana dilində təhsil almasa, yüksək akademik nəticələr əldə edə bilməz.

Təhsil səviyyəsinə baxmayaraq, hər iki tədqiqat qrupunun valideynləri istəyirlər ki, onların övladları ikidilli olsunlar (ana dili və dövlət dili). Maraqlıdır ki, ikinci tədqiqat qrupunun valideynləri istəyirlər ki, onların övladları tezliklə dövlət dilinə yiyələnsinlər. 21 % bu amili 3-cü seçim olaraq qeyd etmişdir.

Cədvəl #3. Valideyn tərəfindən məktəbin seçilməsi

Amillər	Əhəmiyyətli səbəb	İkinci əhəmiyyətli səbəb	Üçüncü əhəmiyyətli səbəb
Bu məktəb yaxınlığımızda yerləşir.	qrup1-18% qrup2- 18%	qrup1-1% qrup2-5%	qrup1-6% qrup2-17%
Verilən məktəbin çox yaxşı tədris proqramı var və tədrisin keyfiyyəti yüksəkdir.	qrup1-29% qrup 2-24%	qrup1-14% qrup2-22%	qrup1-8% qrup2-10%
Övladımın imkanı olacaqdır ki, ana dilində təhsil alsın.	qrup1-3% qrup2-22%	qrup1-19% qrup2-14%	qrup1-8% qrup2-6%
Övladım ikidilli olacaqdır (həm ana dilində, eləcə də dövlət dilində sərbəst danışacaq və oxuyacaqdır)	qrup1-13% qrup2-13%	qrup1-18% qrup2-23%	qrup1-17% qrup2- 16%
Övladımın imkanı olacaqdır ki, bacardıqca tez dövlət dilini öyrənsin.	qrup1-1% qrup2-12%	qrup1-8% qrup2-12 %	qrup1-14% qrup2-21%

Göründüyü kimi, məktəb tərəfindən təqdim edilən proqramda dil amilləri hər iki valideyn qrupları üçün olduqca vacibdir. 1-ci seçim kimi bu amilə valideynlərin böyük qismi üstünlük verir. Bu amili o qədər vacib hesab edirlər ki, valideynlərin bir qismi hazırdır ki, övladlarını yaşadıkları yerdən uzaqda yerləşən məktəbə aparsınlar.

Valideynlər övladlarının çoxdilli məktəbdə təhsil almalarını istəyirlərmi?

Ermənidilli və azərbaycandilli valideynlərin 84%-i və eləcə də rusdilli valideynlərin 92 %-i həm ana dilində, eləcə də dövlət dilində tədris aparılan məktəbə övladlarını aparmaqlarına hazır olduqlarını bildirdilər.

Əgər bölgələri müqayisə etsək görürük ki, Kvemo Kartlidə valideynlərin 76%-i övladlarını çoxdilli məktəbdə təhsil almalarını istəyir. Amma 20%-i ümumiyyətlə bu suala cavab verə bilmirdi. Samsğə-Cavaxetidə valideynlərin 87%-i çoxdilli təhsil proqramlarına dəstək verirlər. Suala yalnız 11% cavab verə bilmədi.

Valideynlər onların məktəblərində və ya rayon məktəblərində çoxdilli təhsil proqramları barəsində məlumatla malikdirlərmi və ya yox?

Valideynlər tərəfindən övladlarını çoxdilli təhsil proqramlarına cəlb etmək istəyinin kifayət qədər yüksək olmasına baxmayaraq, eyni zamanda onların məktəb tərəfindən təklif edilən seçim barəsində məlumatları çox aşağıdır: valideynlərin 67%-i məktəb tərəfindən proqrama qoşulma haqqında bilirdi, amma 19%-i ümumiyyətlə, bu barədə heç nə bilmirdi. Maraqlıdır ki, rayonlarında digər məktəblərdə çoxdilli təhsil proqramının olduğunu yalnız 26% bilirdi, eyni zamanda 40 % bu barədə heç nə eşitməmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ATƏT-in Milli Azlıqların Ali Komissarı Ofisinin araşdırması zamanı əsas diqqət Kvemo Kartli və Samsğə-Cavaxeti məktəblərinə verilirdi, çünki çoxdilli məktəblərin əksər qismi məhz bu bölgələrdə fəaliyyət göstərir; bunun üçün də tədqiqat nəticəsi olaraq alınan bu 2 rayonun göstəricilərini müqayisə etməyi vacib hesab edirik.

Cədvəl # 11. Kvemo Kartli və Samsğə-Cavaxetidə valideynlər tərəfindən çoxdilli təhsil proqramının qiymətləndirilməsi

	Kvemo Kartli	Samsğə-Cavaxeti
3.1. Övladınızın təhsil aldığı məktəb çoxdilli təhsil proqramını təklif edirmi, hansında şagirdlər müəyyən fənləri (riyaziyyat, təbiət fənləri, incəsənət, idman və s.) iki və ya artıq dildə (məsələn, ana dilində və ya dövlət dilində) öyrənə bilirlər?	Bəli – 76% Əmin deyiləm/ bilmirəm - 15%	Bəli - 60% Əmin deyiləm/ bilmirəm - 33%
3.2. Rayonunuzdakı çoxdilli təhsil	Xeyr - 41%	Xeyr - 35%

<p>proqramını təkilf edən başqa məktəblər haqqında eşitmisinizmi, hansında şagirdlər müəyyən fənləri (riyaziyyat, təbiət fənləri, incəsənət, idman və s.) iki və ya artıq dildə (məsələn, ana dilində və ya dövlət dilində) öyrənə bilirlər?</p>	<p>Əmin deyiləm/ bilmirəm -22%</p>	<p>Əmin deyiləm/ bilmirəm - 54%</p>
--	---	--

Göründüyü kimi, valideynlər çoxdilli təhsil proqramları ilə maraqlanırlar, amma bu proqramların onların rayonlarında əlçatan olduğu barədə çox az məlumatları var. Eləcə də ola bilsin ki, valideynlər vaxtında qərarların qəbul edilmə prosesinə aktiv cəlb olunmamışdılar; fakt odur ki, onların fikirləri nəzərə alınmamışdır. Valideynlər arasında informasiya kasadlığı amili aşkar görünür, hansı ki, çoxdilli təhsilin məqsədlərinə, ana dili və ikinci (dövlət dili) dilinin qarşılıqlı təsirinə aiddir. Nəticə çıxarmaq olar ki, onlar çoxdilli təhsil proqramı barəsində kifayət qədər məlumat almamışdılar.

Nəticə

Bütövlükdə, müəllimlər və xüsusilə də valideynlər ikidilli təhsilə doğru çox müsbət yanaşma göstərirlər; bu münasibət müəyyən hissədə bütün etnik qrup nümayəndələrini əhatə edir. Eləcə də etnik azlıqların nümayəndələri olan valideynlər övladlarının dövlət dilini öyrənmək istəklərini bildirirdilər – onlar bunda övladlarını cəmiyyətə daha yaxşı inteqrasiya olmalarını və əmək bazarında daha çox nailiyyət əldə edə biləcəklərini görürlər.

Amma onu da demək lazımdır ki, valideyn və müəllimlər tərəfindən məqsədlər sonuna qədər dərk olunmamışdır: onları xüsusilə də ikidilli təhsil proqramlarında ana dili və dövlət dili (gürcü) arasında qarşılıqlı təsir məsələsi narahat edir.... Onlar təhlükə görürlər ki, dövlət dilinin (tədris dili olaraq) məktəb məkanına daxil edilməsi şagirdlərin əqli bacarıqlarını zəiflətməsin və onların

akademik nailiyyətlərinə mane olmasın. Göründüyü kimi, bu cəhətdən onlar təcrübələri azdır və peşəkar inkişafı üzərində mütləq işlər aparılmalıdır.

İnsani ehtiyatların azlığı – ən kritik amildir. Bu amil ikidilli təhsil proqramlarını həyata keçirib keçirməmək haqqında məktəblərin qərarlarına təsir göstərir. Gürcüstanda 2 dildə (ana dilində və dövlət dilində) dərs keçə bilən müəllimlər çox azdırlar. Fənni və ikinci dili inteqrativ şəkildə tədris edə bilən müəllimləri hazırlamaq lazımdır. Belə bir tədris dövlətə ölkənin təhsil məkanında çoxdilli təhsili tətbiq etmək imkanını verəcək.

Amma hər bir məktəbə, hətta onların müəyyən resursları olduğu halda da bu prosesə necə başlamaq və mövcud proqramları necə inkişaf etdirmək barədə məlumat çatdırmaq lazımdır. Bu amil həmin məktəblərdə ikidilli təhsil proqramlarını həyata keçirmək və ya keçirməmək haqqında qərarların qəbul edilməsində çox vacibdir.

Bu onu nəzərdə tutur ki, məktəbin idarəetməsinə və valideynlərə çoxdilli təhsilin məqsədləri və metodları barədə tam məlumat vermək üçün hər bir maraqlı təsisat və şəxslər tərəfindən böyük səylər göstərilməlidir. Bununla belə, dövlət tərəfindən ikidilli təhsil proqramına cəlb olunan və ya bu proqramda iştirak etmək istəyini bildirən müəllimlər üçün fəallıqlar gücləndirilməlidir.

Marina Gurbo

Education policy expert, OSCE/High Commissioner on National Minorities

**Multilingual education in Georgia:
what do teachers and parents know and think about that?**

ABSTRACT

In 2010, 40 schools in Georgia started a pilot of multilingual education (MLE) programmes¹. The pilot of the multilingual education programmes is a part of the comprehensive Multilingual Education policy, which was approved by the Ministry of Education and Science in 2009. In order to answer the question- what is the current attitude of the teachers and parents in national minorities' schools and schools that implement multilingual education programmes towards multilingual education, the Ministry of Education and Science, with the support of the OSCE/High Commissioner for the National Minorities, and together with the European Center for Minority Issues, Caucasus, conducted a survey of teachers and parents in 25 schools.

¹ Here a multilingual education programme is defined as a school level programme, where several subjects can be taught and learnt in two or more languages.

Mziya Tsereteli
İrine Qedevanişvili

İv. Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti

Gürcü tələbələrinin abxazlara qarşı intermədəni həssaslığının tədqiqatı

Abstrakt

Məqalə gürcü gəncləri arasında intermədəni həssaslığın ölçülməsi məqsədilə keçirilən tədqiqatın bir hissəsini təqdim edir və Gürcüstanda yaşayan əsas etnik qruplara qarşı gənclərin intermədəni həssaslığının ölçülməsi alətinin yaradılmasından və onun istifadəsi ilə alınan nəticələrdən ibarətdir. Tədqiqatın metodoloji əsası Bennetin intermədəni həssaslığı inkişaf etdirən DMİS modelidir. Tədqiqatın aləti olaraq xüsusi hazırlanmış intermədəni həssaslığın ölçülü sorğusunun beş əsas (azərbaycanlıların, ermənilərin, abxazların, osetinlərin və şimali-qafqazlıların) şkalasından istifadə olunur. Məqalədə gürcü tələbələrinin abxazlara qarşı intermədəni həssaslığının ölçü aləti (abxazların şkalası) və onun istifadəsi ilə alınan nəticələr təhlil olunur. Tədqiqat 410 (279 qadın və 131 kişi cinsi) nəfər gürcü tələbələri arasında aparıldı, onların orta yaşları 18 yaşı təşkil edirdi.

Məqalə gürcü gəncləri arasında intermədəni həssaslığın ölçülməsi məqsədilə keçirilən tədqiqatın bir hissəsini təqdim edir və Gürcüstanda yaşayan əsas etnik qruplara qarşı gənclərin intermədəni həssaslığının ölçülməsi alətinin yaradılmasından və onun istifadəsi ilə alınan nəticələrdən ibarətdir. Tədqiqatın metodoloji əsasını Bennetin intermədəni həssaslığı inkişaf etdirən modeli təqdim edir.

Bennet çərçivə-struktur, fərdi məlumatın inkişafı üçün kontiniumu, həddən artıq etnosentrizmdən ən son etnorelativliyə qədər məsələni təhlil

edir. Onun fikrincə, intermədəni səriştələrin inkişafı iki əsas (etnosentrik və etnorelatik) mərhələdən ibarətdir. Etnosentrik mərhələ aşağı intermədəni həssaslıqdan ibarətdir, əsasən xüsusi, milli mədəniyyətdə cəmləşir, digər mədəniyyətləri tanımır və onları yalnız səthi olaraq tanıyır; bu mərhələ üç pillədən ibarətdir, hansılardır: fərqləri inkar etmək, fərqlərdən qorunmaq, fərqləri minimallaşdırmaq. Etnorelativ mərhələ isə, yüksək intermədəni həssaslıqdır, başqa mədəniyyətlərlə maraqlanır, onların dəyərlərini mənimsəyir, onlarla adaptasiya olunur;

etnorelativ mərhələ də üç pillədən ibarətdir, bunlardır: fərqləri qəbul etmək, fərqlərin adaptasiyası, fərqlərin inteqrasiyası. Beləliklə, Bennet modeli qradasiyalıdır və məhz bunun üçün də intermədəni həssaslığın ölçülməsinin adekvat nəzəri əsasını təqdim edir. Tədqiqatın əsasını xüsusi yaradılmış intermədəni həssaslığı ölçən beş əsas şkala ilə (azərbaycanlılar, ermənilər, abxazlar, osetinlər və şimali-qafqazlılar) sorğu təqdim edir. Onlardan hər biri yarımşkalalardan ibarətdirlər. Sorğu sınaqdan keçirilmiş metodların istifadəsi ilə tərtib olunmuşdur.

Qarşıdakı məqalədə gürcü tələbələrinin abxazlara qarşı intermədəni həssaslığını ölçən alət (abxazların şkalası) və onun istifadəsi ilə alınan nəticələr təhlil edilir.

Tədqiqat aləti

Abxazlara qarşı intermədəni həssaslığın ilkin şkalası (orientasiya aləti) 24 qaydadan ibarət idi. Hər bir qayda Bennet tərəfindən ayrılmış altı amili təqdim edirdi – fərqlərin inkar edilməsi, fərqlərdən qorunma, fərqlərin minimallaşdırılması, fərqlərin qəbuledilməsi, fərqlərin adaptasiyası və fərqlərin inteqrasiyası. Aşağıda qaydalar və onların Bennet tərəfindən ayrılmış yarımşkalalar əsasında bölgüsü verilir.

Şkala (C) - abxazlara qarşı intermədəni həssaslıq

İnkər etmə

C1. Abxazların mədəniyyəti və qayda-qanunları haqqında heç nə bilmirəm.

C3. Abxaz mədəniyyəti gürcü mədəniyyətinin bir hissəsidir.

C9. Heç vaxt abxazların qonağı olmamışam.

C17. Abxazlarla əlaqə qurmaq istəmirəm.

Qorunma

C4. Abxazlar tənbel və vecsizdirlər.

C7. Abxazlar nankor və ağılsızdirlər.

C14. Abxazlar gürcüləri sevmirlər.

C19. Abxaz dili süni yaradılmış dildir.

Minimallaşdırma

C2. Abxazlar gürcülərdən fərqlənmirlər.

C11. Abxazlar bizim kimi adət-ənənələri sevirlər.

C16. Abxazların və gürcülərin adət-ənənələri oxşardır.

Qəbul etmə

C5. Abxazların qonaqpərvərliyi hər yerdə məşhurdur.

C8. Abxazlar məğrurdurlar.

C18. Abxazlar cəsurdurlar.

C24. Abxaz mədəniyyətinin oxşarı yoxdur.

Adaptasiya

C13. Abxazlara qonaq olardım və qəbul edərdim.

C20. Gürcü-abxaz ailəsi mənim üçün qəbul ediləndir.

C22. Abxazlarla dostluq etmək olar.

C23. Abxazlarla münasibət üçün darıxmışam.

İnteqrasiya

C6. Abxazlarla yaxınlığa dəstək verilən hər hansı bir tədbirdə məmuniyyətlə iştirak edərdim.

C10. Abxazların mədəniyyəti və adət-ənənələrini daha çox dəyərləndirmək lazımdır.

C12. Abxazların mədəni xüsusiyyətləri haqqında daha çox bilmək istərdim.

C15. Abxazlara hörmət edirəm, onlarla ünsiyyəti bərpa etmək istərdim.

C21. Gürcülər və abxazlar birlikdə daha progressiv cəmiyyət formalaşdırmalıyıq.

Bu qaydaların əsasında Likertin kontiniumu ilə 1-dən (tamamilə razı deyiləm) 5-ə qədər (tam razıyam) şkalası tərtib olundu. Birinci alətin imtahanında 108 tələbə iştirak edirdi. İştirakçıların hamısı milliyyətcə gürcü idilər, Tbilisi Cavaxişvili adına Dövlət Universitetinin, Tbilisi Politexnik Universitetinin və Ruhani Akademiyasının müxtəlif fakültələrinin tələbələri idilər. Onların arasında 62 qadın və 45 kişi nümayəndə iştirak edirdi. Seçilmiş qrupun orta yaş dövrü 21-25 idi.

Tədqiqat nəticəsində alınan göstəricilərin statistik analizi göstəricilərin psixometrik analizin xüsusi kompüter proqramı TIA-LUS ilə keçirildi. Etnik və gender qruplarının müqayisə analizinin əsasında mənfi və aşağı diskriminasiyası olan qaydalar (C2, C3, C8) alətin birinci variantından

çıxarılmışdı. Əsas alət qalan 21 qaydadan komplektləşdirildi.

Tədqiqatın göstəriciləri

Tədqiqat 412 fərd arasında keçirildi və sonda 410 fərdin göstəriciləri işlənib hazırlandı (279 qadın cinsinin, 131 kişi cinsinin), orta yaş dövrləri 19,89 yaş. Tədqiqatın iştirakçılarının seçimi təsadüfi seçim prinsipi ilə Tbilisi Cavaxişvili adına Dövlət Universitetinin, Tbilisi Politexnik Universitetinin və Ruhanilər Akademiyasının ali məktəb tələbələri arasında seçildi. Tədqiqat proseduru ilkin alətlə keçirilən tədqiqatda olduğu kimi analoji idi.

Göstəricilərin psixometrik analizi və onların nəticələri

Göstəricilər daxil edildikdən sonra bəzi qaydada reverslər edildi, bunlar:

abxazlara qarşı həssaslığın ölçü şkalalarıdır: C1, C4, C7, C9, C14, C17 və C19.

Abxazların şkalası üçün (cədvəl 1) kifayət qədər yüksək olan sorğunun etibarlı olmasını hesabladıq.

Şkala	Coefficient Alpha	90% Confidence limits for Coefficient Alpha	GLB
Abxazların şkalası	0.84	0.82 =< 0.84 =< 0.86	0.92

Psixometrik analizin birinci mərhələsində tədqiqat nəticəsində alınan məlumatdan amil analizinin metodu ilə istifadə etdik.

Amil analizi –bir sıra dəyişkənliklərin gizli strukturunun üzə çıxarılması üçün psixologiyada geniş istifadə olunur. Amil analizinin vasitəsilə dəyişkənliklərin çox sayı

dəyişkənliyin daha az, bir-birindən daha asılı olan amillər adlanan sayına endirilir. Bir-biri ilə güclü korelyasiyada olan dəyişkənliklər bir amildə birləşirlər, müxtəlif amillərin altında birləşmiş dəyişkənliklər zəif və ya ümumiyyətlə korelyasiyada olurlar.

Tədqiqatın məqsədindən irəli gələrək, hansı komponentlərin birlikdə qruplaşdıqları və neçə amil ayrılacağını təyin etmək lazım idi. Onlar Bennet modelinə müvafiq olaraq ehtimal olunurlarmı, altı yarımskala kimi qurulmuş amillərə uyğundurlarmı və ya onlardan hər birinin fərqli yükü varmı? Beş müxtəlif şkalanın əsasında duran amilləri üzə çıxarmaq üçün amillərin bölünməsinin mütənasib komponentlərinin analizi metodundan istifadə etdik. Prinsipial

komponentlərin amil analizinin nəticəsində Pvarimaksın alqoritm çevirməsi ilə, Kayzer kriterisi ilə abxazların şkalasında 6 amil ayrıldı, hansı ki, müxtəlifliyin 59,110%-ni izah edir. Qaydalar amilinə yüklənmənin tənqidi hüdudunu amil çəkisinin 0.40 və 0.40-dan artıq göstəricisini hesab edirik.

Qaydaların amil olaraq yüklənməsinin ətraflı şəklini hər beş şkalaya əsasən təhlil edək:

Abxazların şkalasının nəticələrinin təsviri:

Abxazların şkalasında göstəricilərin müxtəlifliyinin 59,110%-ni izah edən altı amil ayrıldı (bax, Cədvəl 2).

Cədvəl #2 – abxazların şkalasının amil analizinin matrisası

Rotated Component Matrix ^a						
Qaydalar	Əsas komponentlər					
	1	2	3	4	5	6
c1					.693	
c4			.733			
c5				.689		
c6	.663	.320				
c7			.792			
c9					.798	
c10		.635				
c11		.478		.537		
c12	.330	.732				
c13	.512	.624				
c14			.585			
c15	.675					
c16	.376			.412		
c17	.676		.350			
c18		.323	.326	.383		
c19		.368	.330	-.617		
c20	.643					
c21	.690					
c22	.632		.331			
c23					.328	.632
c24						.815

Amillərin ayrılması metodu: prinsipial komponentlərin analizi.
 Çevirmə metodu: Pvarimaks, Kayzer kriterisi ilə.

Beş şkalaya əsasən amillərin təsviri

Bundan sonra yenicə ayrılmış amillər analiz edildi, onların Bennet modeli ilə və onlara daxil olan məzmunu əsasən uyğunluğu təyin edilib adlandırıldı:

Abxazların şkalası

III amil abxazların şkalasında daha açıq seçildi, burada qruplaşdırılan qaydalar bütün fərqlərdən qorunma tipli qaydanı təqdim edir. Bu qaydalardır:

C4. Abxazlar tənbel və vecsizdirlər.

C7. Abxazlar nankor və ağılsızdırlar.

C14. Abxazlar gürcüləri sevmirlər.

Bunun üçün də bu amili Bennetin prinsipinə uyğun olaraq fərqlərdən **qorunma yarımşkalası** adlandırdıq.

V amil də birmənalıdır, burada iki qayda fərqlərin inkar olunması ilə yüklənmişdir. Bu qaydalardır:

C1. Abxazların mədəniyyəti və adət-ənənələri haqqında heç nə bilmirəm.

C9. Heç vaxt abxazların qonağı olmamışam.

İnkaretmə tipli üç qaydadan ikisi bir amildə qruplaşdığına görə, Bennet prinsipinə uyğun olaraq bu amili fərqlərin **inkaretmə** yarımşkalası adlandırdıq.

II amildə iki, fərqlərin inteqrasiyası tipli qayda və bir, fərqlərin adaptasiyası tipli qayda birləşdi.

İnteqrasiya qaydası:

Adaptasiya qaydalar :

C20. Gürcü-abxaz ailəsi mənim üçün qəbul ediləndir.

C22. Abxazlarla dostluq etmək olar.

C10. Abxazların mədəniyyəti və qayda-qanunlarını daha artıq qiymətləndirmək lazımdır.

C12. Abxazların mədəni xüsusiyyətləri haqqında daha çox bilmək istərdim.

Adaptasiya qaydaları:

C13. Abxazlara qonaq oldum və qəbul edərdim.

Doğrudur, bu qaydalar Bennetin prinsipinə əsasən müxtəlif yarımşkala qaydalarıdır, amma bu amildə inteqrasiyanın nisbətən aydın olmayan qaydaları qruplaşdırılmışdır, adaptasiya isə real siyasi vəziyyətdən irəli gələrək nisbətən problemlidir. Bunun üçün də bizim fikrimizcə, bu amil fərqlərlə adaptasiya yarımşkalası adlana bilər.

I amil komponentlərin çoxluğu ilə seçilir. Burada altı qayda yüklənmişdir; onlardan üçü fərqlərin inteqrasiya tipli qaydalarına, ikisi fərqlərin adaptasiya tipinə, biri isə inkaretmə tipinə aid idi.

İnteqrasiya qaydaları:

C6. Məməniyyətlə hər hansı bir tədbirdə iştirak edərdim, hansı ki, abxazlarla yaxınlığa dəstək verir.

C15. Abxazlara hörmət edirəm, onlarla ünsiyyəti bərpa etmək istərdim.

C21. Gürcülər və abxazlar birlikdə daha progressiv cəmiyyət formalaşdırmalıyıq.

Təkbizetmə qaydaları:

C17. Abxazlarla münasibər qurmaq istəmirəm.

Bennet prinsipinə əsasən bu qaydaların müxtəlif yarımşkalalara aid olmasına baxmayaraq, əgər abxazlarla münasibətlərin bugünkü çətinliklərini

nəzərə alsaq, düşünmək olar ki, şkala virtual, bəyannamə tipli fenomeni (konstrukt) ölçür və müvafiq olaraq adaptasiya şkalası da inteqrasiya ilə əvəz oluna bilər. Bu kontekstdə abxazlarla münasibət istəyini ifadə edən qaydanın bu amillə yüklənməsi aydın olur. Bunun üçün də bu şkalaya şərti olaraq **virtual inteqrasiya** yarımşkalası deyilir.

IV amildə yüklənmiş qaydalardan ikisi fərqlərin minimallaşdırılması tipli qaydanı, ikisi isə - fərqlərin qəbulolunma tipini, bir qayda isə fərqlərdən qorunma tipini təqdim edir.

Minimallaşdırma qaydası:

C11. Abxazlar da bizi kimi ənənələrini sevirlər.

C16. Abxazların və gürcülərin adət-ənənələri oxşardır.

Qəbuletmə qaydaları:

C5. Abxazların qonaqpərvərliyi məşhurdur.

C18. Abxazlar cəsurdurlar.

Qorunma qaydası:

C19. Abxaz dili süni yaradılmışdır. adlandırmaq olar.

Statistik analizin nəticəsində yarımşkalalarda orta ballarda statistik cəhətdən cinsi mənsubiyyətə əsasən

Bennetə əsasən birgə yüklü qaydaların müxtəlif yarımşkalaları təqdim etdiyinə baxmayaraq, onların yeni kombinasiyasında şübhəsiz ki, məntiq vardır: gürcülərin abxazlarla eynilikləri var və qorunma qaydası ilə real vəziyyəti nəzərə almaqla bu eynilik qorunur. Belə ki, eyniliyin qorunması üçün fərqlər minimallaşdırılır. Bunun üçün də bu yarımşkalanı **pseudominimallaşma yarımşkalası** adlandırırıq.

VI amildə yüklənmiş iki qaydadan biri fərqlərin adaptasiyası prinsipi qaydasına aiddir, ikinci – fərqlərin qəbulolunma tipli qaydasına.

Adaptasiya qaydası:

C23. Abxazlarla münasibət üçün darıxmışam.

Qəbuletmə qaydası

C24. Abxaz mədəniyyəti özünəməxsusdur.

Bennetin modelinə əsasən bu amilin təsnifatı çətinidir, amma ona daxil olan hər iki qayda etnorelevant olduğuna və bizim həqiqətlərdə abxazlarla adaptasiyanın az şansı olduğundan bu amili fərqlərin **qəbuletmə** yarımşkalası (3.3029; 232; $p < 0,05$) etibarlı fərqlər alındı. Bu mühiti nəzərə alaraq, gürcü tələbələrinin intermədəni həssaslığının abxazların şkalasında ölçü nəticələrini tədqiqatın iştirakçılarının cinslərini nəzərə almaqla təhlil etməyi vacib hesab edirik.

Ölçü nəticələrinin təsviri

Abxazlara qarşı gürcü tələbələrinin intermədəni həssaslığı şkalasına əsasən ölçülən nəticələri almaq üçün növbəti statistik analiz

həyata keçirildi. Xüsusilə də hər bir balları müvafiq olaraq -2-dən 2-yə qədər ballara keçirmək üçün aydın şəklin alınması üçün. Belə ki, ölçünün maksimal balı -2-dən 2-yə qədər dəyişə bilər.

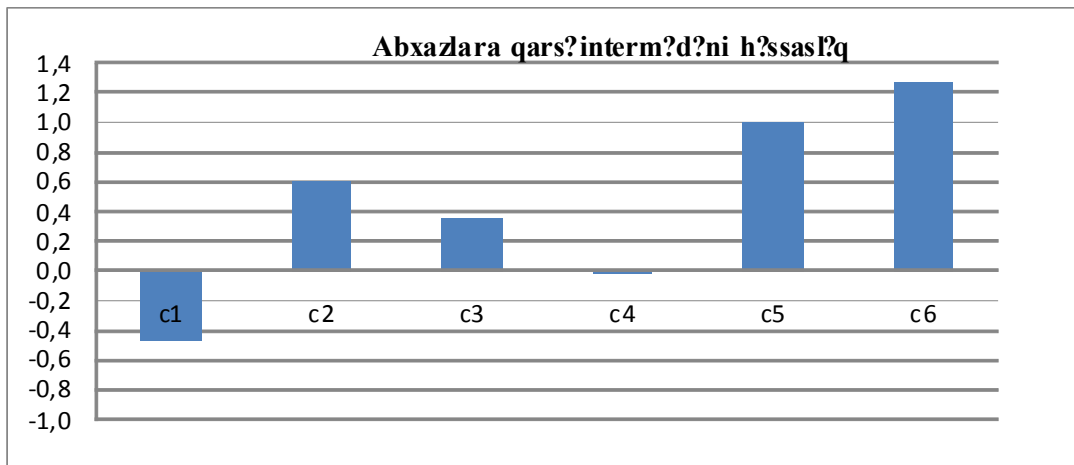
Hər bir yarımşkala üçün gürcü tələbələri tərəfindən alınan balları toplayaq, sonra orta riyazi hesablamaya yolu hər yarımşkalanın orta balını hesablayaq. Yarımşkalalarda

şkaladan alınan 1-dən beşə qədər göstəricilərin ortaqaları arasında fərqlərin etibarlı olması müvafiq statistik kriterinin (Paired Samples Test) istifadəsi ilə analiz edildi. Müəyyən oldu ki, yarımşkalalar arasında fərq statistik baxımdan etibarlıdır. Alınan göstəricilər aşağıda verilən cədvəl 3-də və şəkil 1-də təqdim edilir.

Cədvəl #2 – abxazların yarımşkalalarının ortaqaları arasında fərq

Abxazlara olan şkala (C)	N	Mean	Std. Deviation
Inkaretmə	410	-.4768	1.02955
Qorunma	410	.6033	.77680
Pseudominimallaşdırma	407	.3602	.49598
Qəbuletmə	407	-.0295	.77308
Adaptasiya	410	1.0033	.71995
Virtual inteqrasiya	408	1.2667	.63262

Şəkil №1

Qeyd etmək lazımdır ki, abxazların şkalasında adaptasiya və virtual inteqrasiyanın yarımşkalalarının göstəriciləri xüsusilə yüksəkdir. Qəbuletmə şkalası demək olar ki, sifira

bərabərdir, onun əhəmiyyəti mənfidir, amma o qədər cüzi şəkildə ki, qəbuletməyə qarşı fenomen barədə söhbət etmək olmaz, lakin bunun əvəzinə pseudominimallaşma üzədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkaretmə şkalası mənfi əlamətlə verilir, amma reversiv qaydalardan ibarət olduğuna görə onu bildirir ki, gürcü gəncləri arasında inkaretmə meyli vardır. Qorunma yarımşkalasına gəldikdə isə onun müsbət göstəricisi olduğuna görə (ona daxil olan qaydalar) reversivdir. Bu onu bildirir ki, gürcü tələbələri abxazlara qarşı qorunma meylini göstərmirlər.

Beləliklə, adaptasiya və integrasiya səviyyəsi xüsusilə yüksəkdir, amma eyni zamanda inkaretmə də yüksəkdir və minimallaşmanın

göstəricisi də minusa tərəf əyilir və ehtimal ki, bu həssaslığın virtual xarakteri var.

Abxazların şkalasına əsasən intermədəni həssaslıq cinslərə əsasən də analiz edildi. Müvafiq statistik kriteridən (Independent Samples Test) istifadə etməklə fərqlərin ortaqlarını hesabladıq. Məlum oldu ki, inkaretmə və minimallaşdırma yarımşkalasından əlavə digər fərqlər statistik baxımdan etibarlıdır. Alınan göstəricilər aşağıda verilən cədvəl 4-də və şəkil 2-də təqdim edilir.

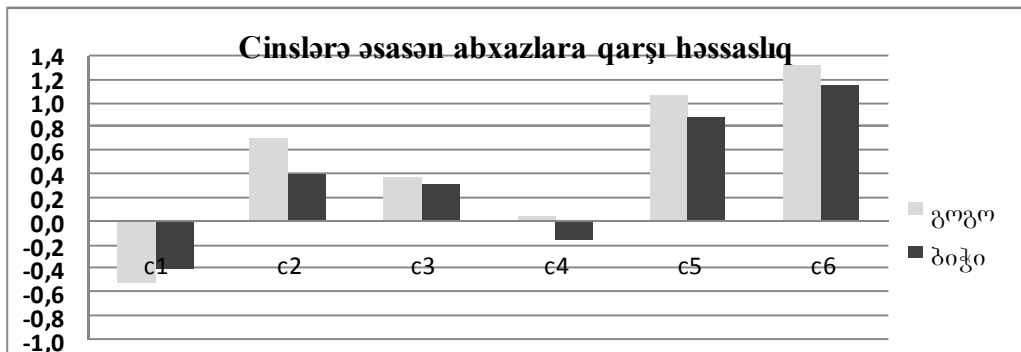
Cədvəl #4 – abxazların şkalasında cinslərə əsasən ortaqlar arasında fərq

Abxazlara qarşı	qız	oğlan
İnkaretmə	-0.5108	-0.4046
Qorunma	0.7037	0.3893
Psevdo minimallaşdırma	0.3813	0.3147
Qəbuletmə	0.0341	-0.168
Adaptasiya	1.0621	0.8779
Virtual integrasiya	1.3201	1.1526

Abxazların şkalasında cinslərə əsasən fərqli nəticələr var: xüsusilə də qorunma yarımşkalası seçilir, burada qızların daha yüksək müsbət balları var, nəinki oğlanların. Bu onu bildirir ki, qızlar qorunma tələbatını daha az

ifadə edirlər. Qəbuletmə oğlanlarda mənfi şəkildə ölçülür. Eləcə də qeyd etmək lazımdır ki, abxazların şkalasında bütün yarımşkala halında qızların daha yüksək göstəricilər vardır, nəinki oğlanların.

Şəkil №2

Nəticələrin təhlili və yekun nəticələr

Abxazlara qarşı intermədəni həssaslığın ölçülməsi üçün hazırlanmış xüsusi şkalanın empirik imtahanının və alınan nəticələrin amil analizinin nəticəsində üzə çıxan amillər kəmiyyət və məzmun qradasiyası baxımından Bennet modelinə uyğun oldu - altı pilləyə bölünmüş (etnosentriklikdən etnorelativliyə qədər). Amma istisna hallar da var ki, amilin məzmunu tamamilə Bennet modelinin məzmununa uyğun gəlmir və onun özünəməxsusluğu var, amma heç bir ayrılmış amilin məzmunu prinsip baxımından yuxarıda qeyd edilən qradasiya sistemindən fərqlənmir.

Tədqiqat nəticələrinin analizinin əsasında demək olar ki, gürcü tələbələrinin abxazlara olan yanaşmalarında etnorelativlik

etnosentrikliyə üstün gəlir. Buna əsası o verir ki, abxazların şkalasında inkaretmə və qorunma yarımşkalalarının vahid balı adaptasiya və virtual inteqrasiya yarımşkalalarının vahid balından iki dəfə geri qalır. Gürcü tələbələrinin abxazlara qarşı açıq və güclü şəkildə göstərilən adaptasiya və inteqrasiya istəkləri vardır.

Gürcü tələbə qızların və oğlanların ölçülü intermədəni həssaslıqlarının orta ballarını müqayisə etdikdə (hər altısı yarımşkalanın cəminin balıdır), məlum oldu ki, qızların orta balları oğlanların orta ballarından çoxdur. Belə ki, abxazlara qarşı qadın cinsindən olan gürcü qadınları arasında daha yüksək intermədəni həssaslıqları müəyyən olundu, nəinki kişi cinsinin.

Bibliografiya

- Bennet (1993) -Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), *Education for the intercultural experience*. Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Bennet (1998) - Bennett, M. J. (1998). Intercultural communication: A current perspective. In M.J.Bennett (Ed.), *Basic concepts of intercultural communication: Selected readings*. (pp. 1-34). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Tabatadze, Natsvlişvili (2008) – Tabatadze Ş, Natsvlişvili N. İntermədəni təhsil, Müəllimlərin Peşə İnkişafı Mərkəzi, Tb. 2008

Mzia Tsereteli

Irine Gedevanishvili

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

Measurement of Georgian students' intercultural sensitivity towards Abkhazians

ABSTRACT

Presented article is a part of the large scale research which was conducted to measure intercultural sensitivity in youth and includes developing the instrument to measure intercultural sensitivity of youth towards all the ethnic groups living in Georgia and the results of this research. Methodological basis of the study is Bennett's developmental model of intercultural sensitivity (DMIS). Instrument of the research is specially developed questionnaire measuring intercultural sensitivity with five main scales (Azerbaijani, Armenians, Abkhazians, Ossetians and North-Caucasians), each of which includes five sub scales. The questionnaire is created using the approved method of instrument development. The instrument of measuring Georgian student's intercultural sensitivity towards Abkhazians and the results are described in the article. 410 Georgian students (279 females and 131 males) participated in the research; the average age of the participants is 19.89. Based on the results of the research, six subscales of intercultural sensitivity towards Abkhazians were revealed: denial, self-defense, pseudo-minimization, acceptance, adaptation and virtual integration.

It was revealed, that in the attitude of Georgian students towards Abkhazians, ethno-relevance predominates over ethnocentrism. Georgian students have obvious and strongly expressed desire of adaptation and integration with Abkhazians. Georgian female students have higher intercultural sensitivity towards Abkhazians than males.

İrina Şubitidze

Vətəndaş İntegrasiyası və Millətlərarası Münasibətlər Mərkəzi

Gürcüstanda etnik azlıqlar üçün ikidilli təhsil

Abstrakt

Məqalədə gürcü dilinin öyrənilməsinin vasitələrindən biri olaraq dövlət dilinin tədrisinin zərurəti və ikidilli təhsil təqdim edilmişdir. Bu məsələ xüsusilə son illərdə aktuallaşmış və bunun nəticəsində çoxdilli tədris nöqtəyi-nəzərindən, Gürcüstan hökuməti tərəfindən bir neçə əhəmiyyətli layihə həyata keçirilməyə başlamışdır. Məqalədə Gürcüstanda çoxdilli təhsil həyata keçirilən 40 pilot məktəbində aparılan araşdırma verilir. Araşdırmanın məqsədi iki/çoxdilli proqramların həyata keçirilməsi prosesində proqramın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə mane olan amilləri axtarmaq idi. Tədqiqat obyektini təsadüfən seçilmiş 23 pilotlaşdırılmış qeyri-gürcüdüillik məktəb idi, ekspert qiymətləndirməsi və keçirilən tədqiqatın nəticəsində kəskin şəkildə çoxdilli təhsil prosesinə mane olan faktlar və mühitlər (qeyri-gürcü mühiti, müəllimlərin həm dövlət dilini bilmə nöqtəyi-nəzərindən, eləcə də ikidilli tədris metodikası istiqamətində aşağı peşəkarlıqları, metodiki və tədris materiallarının azlığı və s.) araşdırıldı.

Giriş

Gürcüstanın çoxmillətli olmasından irəli gələrək, bir dildən artıq dildə ünsiyyət tələbatı hər zaman var idi (Dil siyasəti və çoxdilli cəmiyyətdə təhsil, 2000). Bu gün də belədir, günü-gündən ikinci dilin öyrənilməsinə tələbat daha da artır. Bu, ilk növbədə, ölkənin siyasi kursundan və cəmiyyətdə olan tələbatlardan asılıdır. Son illərdə dövlət siyasəti milli azlıqların nümayəndələri tərəfindən öz ana dillərinin, mədəniyyət və

ənənələrinin saxlanılması və inkişafına parallel olaraq dövlət dilini öyrənmələrinə yönəlmişdir. Milli azlıqların inteqrasiyası etnik mənəbdə yaranan qarşıdurmaların aradan qaldırılması üçün çox vacibdir. Təəssüflər olsun ki, bu presedentlərin sayı son zamanlarda nəinki Gürcüstanda, eləcə də dünyanın bir çox inkişaf etmiş və ya inkişafda olan ölkələrində çoxalmışdır.

Etnik azlıqların sosiallaşdırma prosesi Gürcüstanda təkcə çoxdilli

təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi ilə nailiyyət əldə etməyəcəkdir, çünki vətəndaş inteqrasiyası və dövlət dilini bilmə səviyyəsinin artırılması üçün təhsil ən üstün və əhəmiyyətli istiqamətlərdən biridir. Bunu dövlət tərəfindən son illər ərzində ümumi və ali təhsil istiqamətlərində həyata keçirilən islahatlar da təsdiq edirlər: ümumtəhsil məktəblərində ikidilli təhsil, “güzəştli siyasət” milli azlıq nümayəndələrinin ali məktəblərə qəbul olunmaları və s. (Gürcüstan BMT Assosiasiyası, 2010).

2002-ci ilin göstəricilərinə əsasən, Gürcüstanda (Abxaziya Muxtar Respublikası və Cənubi Osetiyanın keçmiş muxtar bölgələri istisna olmaqla) azlıqların qismi 16%-i təşkil edir (Gürcüstanda milli azlıqların müdafiəsi haqqında ilk hesabat, 2007). Gürcülərdən sonra ən böyük etnolinqvistik qrupu azərbaycanlılar təşkil edirlər (6,5%). Onlar kompakt şəkildə Kvemo Kartli regionunda, xüsusilə də: Marneuli, Qardabani, Dmanisi, Zalqa, Tetrisğaro, Rustavi və digər şəhərlərdə yaşayırlar. İkinci böyük etnik qrupa ermənilər aid edirlər (5,7 %). Onlar əsasən Samsğə-Cavaxeti regionunda sıx şəkildə məskunlaşmışlar, xüsusilə də Axalkalaki və Ninotsminda rayonlarında. Bu rayonlarda onların sayı 95%-dən çoxunu təşkil edir, Axalsixedə isə erməni əhalisinin qismi 36%-i təşkil edir. Tbilisidə də kiçik etnik qruplarla birlikdə azərbaycanlı və erməni məhəllələrinə təsadüf olunur (Simera, 2010).

Mövcud demoqrafik vəziyyətdən irəli gələrək, azlıqların təhsili və inkişafı ölkənin dinc inkişafı prosesində əhəmiyyətli

üstünlüyü təqdim edir. Məsələnin əhəmiyyətinə baxmayaraq uzun zaman ərzində azlıqların təhsili və inteqrasiyalarının aşağı göstəricisi həll olunmayan problem olaraq qalırdı. Bu isə həm ümumtəhsil və ali məktəblərdə, eləcə də qeyri-gürcüdülli cəmiyyətdə çətin vəziyyətə səbəb olurdu. Qeyri-gürcüdülli əhali arasında dövlət dili biliyinin aşağı səviyyəsi, dili bilməmək üzündən informasiya vakuumu, vətəndaşların təcrid olunmaları və vahid dövlət məkanına cəlb olunmanın aşağı səviyyəsi qeyri-gürcüdülli əhalinin kompakt şəkildə məskunlaşdığı regionlarda xüsusilə nəzərə çarpandır. Burada gürcü dilinin öyrənilməsinə maraq və tələbat da xüsusilə aşağıdır. Mövcud vəziyyət və dili bilməməklə yaranan yadlaşma həm milli azlıqların, eləcə də çoxluq nümayəndələri üçün dinc inkişaf yolunda ciddi təhlükəni təqdim edir (Simera, 2006). Son illərdə dövlət tərəfindən qeyri-gürcüdülli əhalinin təhsili və inteqrasiyasının dəstəkləndirilməsi istiqamətində planlaşdırılmış və həyata keçirilmiş tədbirlər məhz bu problemlərin və yadlaşmanın yüngülləşdirilməsinə qulluq edir. Onların arasında ikidilli/çoxdilli təhsilin tətbiqi ən əhəmiyyətliyərdən biridir. Bu proqram 2009-cu ildən mərhələlərlə Gürcüstan miqyasında seçilmiş 40 qeyri-gürcüdülli məktəblərdə həyata keçirilir (Gürcüstan BMT Assosiasiyası, 2010). Məhz qeyd edilən məktəblərdə davam edən çoxdilli təhsilin pilotlaşdırma prosesində mövcud maneələr və onların həlli yollarının axtarışı **tədqiqatımızın məqsədini** təqdim edir.

İkidilli təhsil akademik fənlərin ana dilində və paralel olaraq ikinci dildə

tədrisini nəzərdə tutur. İkiduali təhsil təcridedici proses deyil və həm ümumi təhsilin, eləcə də sosial-iqtisadi və mədəni siyasətin hissəsini təqdim edir. Polstinin (1992) qeyd etdiyi kimi, “əgər ikiduali təhsildə sosial, tarixi, iqtisadi və siyasi amillərin təsiri öyrənilməzsə, o zaman bu növ təhsilin nəticələrini dərk edə bilmərik” (Beyker, 2010). Məhz bunun üçün də ikiduali təhsilin effektivliyini müəyyənləşdirən amillərin təsirini öyrənmək çox vacibdir. Əgər ikiduali təhsil və proqramlar şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılarsa və onda yaş, mühit, sosial status, milli mənsubiyyət və mədəni xüsusiyyət, uşağın fiziki və əqli imkanları nəzərə alınarsa, o zaman ikiduali təhsil məktəbə yalnız müsbət nəticələr verəcəkdir (Beyker, 2010).

Məqalədə ikiduali təhsil **etnik azlıqların kontekstində** təhlil olunur. Bu isə onlar üçün dərs planı ilə müəyyənləşdirilmiş bacarıqların həm ana dilində, eləcə də dövlət dilində inkişafını nəzərdə tutur və öz növbəsində, onların gürcü cəmiyyətinə inteqrasiyalarına dəstək verir və assimilyasiya təhlükəsini, azlıqların dil və mədəniyyətlərini itirmə qorxusunu aradan qaldırır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ikiduali təhsil vasitələrdən biridir ki, onun düzgün və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsindən müsbət və ya mənfi nəticələr asılıdır. Proqramların səhv həyata keçirildiyi halda həm müsbət, eləcə də mənfi nəticələr alınabilir. Gündəlik həyatımıza daxil olan və bərqərar olan hər bir yeniliyi öyrənmək, analiz etmək, vicdanla həyata keçirilən tədqiqatları və tədqiqatların nəticələrini yeniliyin

tətbiqetmə prosesində nəzərə almaq, eləcə də dövlət tərəfindən icazə və dəstək almaq lazımdır.

Keçirilən kəmiyyət və xassə tədqiqatları arasında bir neçə əhəmiyyətli amil ayırd edildi və onların nəzərə alınması və ya alınmaması müəyyən hissədə nəticəni müəyyənləşdirir: *mühit*, burada konkret çoxdillilə təhsil modelinin tətbiq edilir, etnik qrupların *mədəniyyəti, ənənələri, mentaliteti və digər fərdi xüsusiyyətlər*, ölkədə mövcud *sosial-siyasi mühit, digər ölkələrin təcrübələri* nəzərə alınır, konkret rayon və məktəbin *fərdi ehtiyacları analiz edilir*, uşaqların *psixoloji və yaş xüsusiyyətləri, maddi-texniki bazanın lazımi hazırlığı* nəzərə alınır. Bu məsələlər digər bir sıra amillərlə yanaşı əhəmiyyətli hissədə proqramın uğurla həyata keçirilməsini müəyyənləşdirirlər.

Gürcüstanın 40 pilot məktəbində tədqiqat

Tədqiqat Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi tərəfindən seçilən 40 qeyri-gürcüdillilə pilot məktəblərindən 23-də keçirildi, hansılarda 2009-cu ildən çoxdillilə təhsil proqramlarının pilotlaşdırılması həyata keçirilir (Çoxdillilə təhsil proqramlarının nizamnaməsi, 2010). Tədqiqatın məqsədi proqramın uğurla həyata keçirilməsinə mane olan amilləri və mühitləri axtarmaq idi. Verilən problemdən irəli gələrək, **tədqiqat metodu** olaraq kəmiyyət və xassə metodları seçildi. Xassə tədqiqatı çərçivəsində çoxdillilə təhsil ekspertləri ilə 2 dərin müsahibə keçirildi, kəmiyyət tədqiqatı üçün isə təsadüfi seçim prinsipi əsasında 23 qeyri-gürcüdillilə pilot məktəbinin direktoru

seçildi. Bu göstərici mövcud məktəblərin 58%-ni təşkil edir və hər bir pilot məktəbinə nəticələri **ümmümləşdirmə** imkanını verir. Dil vəziyyəti, ikidilli təhsil prosesində mövcud çətinliklər və dövlət dilinin tədrisi ilə əlaqədar problemlər Tbilisidə və qeyri-gürcüdülli əhalinin kompakt yaşadığı rayonlar arasında fərqli olduğundan aydın şəkil almaq üçün tədqiqatın məqsədli qrupuna Tbilisinin 6 (26%) və kompakt məskunlaşan bölgələrin 17 (74%) direktorları seçildi, çünki onlar bilavasitə pilotlaşdırma prosesinə cəlb olunmuş və həm məktəbdə mövcud dil və təhsil vəziyyəti barədə, eləcə də cəmiyyətin ikidilli təhsil haqqında yanaşmaları barədə məlumata malikdirlər.

Xassə tədqiqatı çərçivəsində ATƏT-in Milli Azlıqların Ali Komissiyasının (OSCE/HCHM) latviyalı eksperti Liqita Qriqule ilə müsahibə aparıldı. Onun çoxillik təcrübəsi maraqlı və diqqətəlayiq məlumatı təqdim edirdi, xüsusilə də tədqiqatın birinci mərhələsində. Eləcə də Milli Tədris Planları və Qiymətləndirmə Mərkəzinin nümayəndəsi kimi 2010-cu ildən qeyd edilən məsələ üzrə çalışan və məktəblər tərəfindən doldurulan çoxdilli təhsilin arayış formalarının mükəmməlləşdirilməsi və təsdiq olunması prosesinə cəlb olunmuş çoxdilli təhsil eksperti Davit Zatiaşvili ilə müsahibə maraqlı idi. O, eləcə də proqramların pilotlaşdırılması prosesində hansı təhlükələr və qarşıdurmaların olduğu məlumatına da malikdir. Yarımütəşəkkil müsahibə üçün nəzərdə tutulmuş sorğu anketi minimum vaxt və resurs xərcləməklə maksimum informasiya toplamaq

imkanını verirdi, xüsusilə də tədqiqatın başlanğıc mərhələsində. Dərin müsahibə çərçivəsində məlumatların toplanılması bir neçə əhəmiyyətli məsələ ətrafında həyata keçirildi və nəticələrə əsasən kəmiyyət tədqiqatı üçün sorğu anketi tərtib edildi.

Tədqiqat üçün ikincidərəcəli məlumatın əhəmiyyətli mənbəyini 2007-ci ilin “Gürcüstanda ikidilli təhsil” məruzələri təqdim edirdi (Qriqule, Perini 2007 və Dedze, 2007). Bu məruzələrdə 2007-ci ilə qədər Gürcüstanda həyata keçirilən çoxdilli təhsil istiqaməti ilə fəallıqların analizi verilmişdir, eləcə də məktəblər tərəfindən doldurulmuş çoxdilli təhsil arayış formalarından konkret məktəb haqqında alınan məlumat əhəmiyyət kəsb edirdi. İkincidərəcəli məlumat və keçirilən xassə tədqiqatının analizi əsasında 44 bəndli sorğu anketi tərtib edildi. O, pilot məktəblərinin direktorları üçün kəmiyyət göstəricilərini toplamaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Sorğu anketi üç blokdan ibarət idi: birinci hissədə anket tipində 8 sual verildirdi – respondent haqqında ümumi məlumat, rayon/şəhər və məktəbdə etnik qruplar və s. İkinci blokun 25 sualı məktəbdə ikidilli tədris baxımından mövcud problemlərə aid idi. Respondentlər 4-ballı şkala üzrə cavab verməli idilər (1. Tamamilə razı deyiləm; 2. Razı deyiləm; 3. Razıyam; 4. Tam razıyam). Üçüncü blokun 11 sualı məktəbdə davam edən çoxdilli təhsil proqramları və ümumiyyətlə, bölgələrdə dillərə qarşı maraq haqqında məlumat almaq üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Tədqiqatların nəticələri bir daha təsdiq etdi ki, çoxdilli təhsilin

həyata keçirilməsini bir çox problemlər və maneələr müşayiət edirlər. Onlar növbəti fərziyyəni təsdiq edirlər: *ikidilli təhsilin tətbiqi prosesində bir çox qarşılıqlar və problemlər mövcuddur. Əgər hər bir problem lazımi şəkildə öyrənilməyə və pilotlaşdırma prosesində nəticələr nəzərə alınmasa, bunlar əks-nəticə təhlükəsini artırma bilirlər.*

Tədqiqatın limiti və etibarlı olması:

- Sorğu anketinin sınaqdan keçirilməsi nəticəsində məlum oldu ki, respondentlərin əksəriyyəti açıq sualların çox hissəsini cavabsız qoyurdular, bunun üçün də sorğu anketinin son variantında bütün suallar qapalı idi. Sorğunun sonunda əlavə fikir üçün ayrılmış yeri isə respondentlərin 91.3%-i boş buraxdı, yaxud da verilən sorğuda konkret cavab verdiyi fikri qeyd etdi.
- Direktorlar bir çox hallarda müxtəlif məsələlərə aid şəxsi fikirlərini bildirir, amma qeydlər aparmaqdan boyun qaçırırdılar (video və ya audio material şəklində).
- Sorğu anketi rus dilinə tərcümə edildi, çünki direktorların əksəriyyəti gürcü dilini bilmirdilər.
- Sorğu anketinin elektron variantı hazırlandı (rus və gürcü dillərində). Bu, məktəblərin əksəriyyətinin tədqiqata cəlb olunmaları üçün alternativ imkanı nəzərdə tuturdu, amma bu vasitənin istifadəsi yalnız Tbilisi məktəblərində mümkün oldu, çünki rayon məktəblərində internet münasib deyildi, baxmayaraq ki, məktəblərin çox hissəsində informatika kabinetləri var.
- Kəmiyyət tədqiqatı prosesində suallar boş buraxılmırdı və açıq qalmış suallar az idi; məktəblərdə çəkilmiş fotoma-

terial; eləcə də müsahibələrin audioyazısı var. Bu isə tədqiqatın etibarlı olmasına imkan yaradır.

Tədqiqatın nəticələri

Xassə tədqiqatının analizi:

Liqita Qriqule: Latviya Universiteti, (OSCE/HCM) çoxdilli təhsil eksperti:

- Gürcüstanda tədris rus dilində aparılan cəmi 149 məktəb var (Tabatadze, 2010). Qriqulenin sözlərinə görə, qeyd edilən məktəblər əsasən etnik cəhətdən qeyri-rus şagirdlərdən ibarətdir (ermənilər, azərbaycanlılar, osetinlər, kürdlər, gürcülər...). Bu isə dövlət dilinin tədris prosesində böyük problemi təqdim edir, çünki şagirdlər üçün ana dilinin, tədris dilinin (rus) və icbari olan xarici dillərdən birinin tədrisi şərtlərində dövlət dilinin öyrənilməsi arxa plana keçir.
- Azlıqların kompakt məskunlaşdıqları ərazilərdə *gürcü mühitinin* olmaması əhəmiyyətli maneələrdən biridir.
- Valideynlərin prosesə cəlb olunmalarının aşağı göstəricisi, yaxud da ikidilli təhsilə olan mənfi münasibət, bunun səbəblərindən biri onların məlumatlılıqları ola bilər.

Davit Zatiaşvili, çoxdilli təhsil üzrə ekspert, (2010-cu ildən Milli Tədris Planları və Qiymətləndirmə Mərkəzinin nümayəndəsi):

İkidilli təhsilin məqsədi Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqlar üçün təkcə dövlət dilini mükəmməl tədris etmək deyil, eləcə də onların ana dillərinin akademik səviyyədə öyrədilməsini təmin etməkdir, çünki ikinci dildə nailiyyətin əldə edilməsini müəyyən şəkildə ana dilinə akademik sahib olma səbəb olur. Hal-hazırda məktəblər

tərəfindən doldurulmuş çoxdilli proqramların arayışları təyin edilən standartda əsasən təkmilləşdirilir. 2011-ci ilin yanvar məlumatlarına əsasən, yalnız 17 arayış forması təhlil və təsdiq edilmişdir.

Eləcə də gürcü dilində fənn müəllimlərinin hazırlığını təmin etmək üçün işlər davam etdirilir; planlaşdırılır: bələdçilərin yaradılması (xarici ekspertlərlə əməkdaşlıq əsasında), bir neçə məktəbdə tədrisin müvafiq texnologiyalarını işləyib hazırlamaq üçün intensiv müşahidələr və tədqiqatlar aparmaq, 2011-2012-ci dərəcə ilindən bütün qeyri-gürcüdümlü məktəblərdə çoxdilli təhsil proqramını tətbiq etmək, bu proqramın maliyyə təminatını dövlət öz üzərinə götürür. Eləcə də, cari dərəcə ilində məktəbdə - İkidilli təhsil onların nəzəri ilə - mövzusu üzrə şagirdlər üçün müsabiqələrin təşkil edilməsi planlaşdırılır. Müsabiqə həm şagirdlər üçün, eləcə də müəllimlər üçün müəyyən ediləcəkdir. Ən yaxşı mövzunun müəllifi və onun müəllimi mükafatlandırılacaqlar. Oxşar tədbirlər həm müəllimlər arasında, eləcə də şagirdlər arasında motivasiyanın artırılması üçün planlaşdırılır; yaxın gələcəkdə "Ümumi təhsil haqqında qanunda" dəyişiklik ediləcək, buna əsasən ikidilli təhsil (dövlət dili və ana dili) Gürcüstanda hər bir qeyri-gürcüdümlü məktəb üçün icbari olacaqdır.

Xəssə göstəricilərinin analizinə əsaslanaraq sosial amillərin əhəmiyyəti ayırd edildi. Bu, ictimaiyyətin hazırlığını nəzərdə tutur, həm çoxluq, eləcə də azlıq və geniş ictimaiyyət üçün tanışlığı ki, ikidilli təhsil nə deməkdir; onun düzgün həyata

keçirilməsinin hansı müsbət nəticələri ola bilər; səhv həyata keçirildiyi halda hansı təhlükələri ola bilər; ümumiyyətlə, azlıqlar üçün dövlət dilini bilməyin hansı əhəmiyyəti vardır və s.

Kəmiyyət tədqiqatının analizi

Sorğu anketinin işlənilib hazırlanması nəticəsində ikidilli təhsilə qarşı respondentlər tərəfindən müsbət yanaşma və eləcə də dövlət dilinin öyrənilməsinə doğru artan maraq və tələbat göstərildi. Məktəblərin əksəriyyəti pilotlaşdırmaya qədər ikidilli tədris istiqamətində heç bir təcrübəyə malik deyildi, amma bəzi məktəblərdə bir neçə fənn gürcü dilində tədris olunurdu, yalnız və yalnız istənilən kadrın olmadığına görə, amma ikinci dildə tədrisin xüsusiyyətləri, metodika nəzərə alınmamışdı və başqa-başqa dildə danışan müəllim və şagirdlər arasında ünsiyyət problemi təşkil edirdi.

- Sorğu aparılanlar arasında 74%-i tam razı idi ki, onların regionlarında dövlət dilinin tədrisinə zərurət vardır;
- İkidilli təhsil yolu ilə dövlət dilinin tədrisini respondentlərin 100%-i inteqrasiyanın əhəmiyyətli ön şərti kimi hesab edir. Onların izahatlarına əsasən, məhz bu məqsədlə məktəblər çoxdilli təhsilin pilotlaşdırma prosesinə qatılmışdılar.
- Sorğu aparılan məktəb direktorlarının 34.8 %-nin ikidilli tədris baxımından heç bir təcrübələri olmamışdı; yalnız 26.1%-i müxtəlif layihələrdə iştirak etmişdi. 47.7%-i qeyd edirdi ki, məktəblərində başqa-başqa treninqlərdə iştirak etmiş və ikidilli təhsil istiqamətində müəyyən təcrübəyə

malik müəllimləri var, hansılar ki, digər müəllimlərlə təcrübələri ilə bölüşürlər.

Kəmiyyət tədqiqatının nəticəsində bir neçə əhəmiyyətli maneələr ayrıldı. Bu amillər çoxdilli təhsilin məktəblərdə nailiyyətlə həyata keçirilməsinə mane olurlar:

- şagirdlərin aşağı motivasiyaları - 52%;
- şagirdlərin dövlət dilində aşağı dil səriştələri - 52,2%;
- qeyri-gürcüdülli mühit - 65,2% (xüsusilə də kompakt məskunlaşmış ərazilər üçün. Qeyd edilən fikirlə razılaşmayanların əksəriyyəti Tbilisi məktəbləri idi, burada gürcüdülli mühit baxımından vəziyyət hiss ediləcək şəkildə yaxşıdır);
- qeyri-müvafiq hazırlıqlı kadrlar - 52.7%;
- müəllimlərin dövlət dilində aşağı dil səriştələrini yalnız 8,7 %-i qeyd etdi;
- müəllimlərin aşağı motivasiyaları - 30,4%;
- dərslər materialının azlığı - 82%;
- Dərs materialının şagirdlərin dil səriştələri ilə uyğun olmaması (çətin olması) ilə respondentlərin 43,5%-i tam və ya qismən razılaşdılar, qeyd edilən fikirlə razılaşmayan digər 56.5 % isə əsasən Tbilisi məktəbinin direktorları idi. Onların izahatlarına əsasən, paytaxt məktəblərinin şagirdləri üçün material çox asandır və bu da onların dərslər prosesində laqeydliklərinə səbəb olur, onların dil səriştəsi daha mürəkkəb və rəngarəng materialı dəf etmək imkanını verir;
- sahələr üzrə tədris baxımından müəllimlərin aşağı səriştələri - 91.4%;
- müəllimlərin ikidiilli təhsil metodikasında aşağı səriştələri - 100%.

□ Mövcud çətinliklərə baxmayaraq direktorların sözlərinə görə, müəllimlərin əksəriyyəti (88.3%) yeniliyi – çoxdilli təhsilin məktəbdə tətbiq olunmasını müsbət qarşılayıb. Məktəbdə tədris dilinin üstünlüyünü soruşulanların 82.6 %-i qeyd etmişdir ki, xüsusilə son dövrdə dövlət dilinin öyrənilməsinə maraq artmışdır, amma onlar onu da qeyd edirlər ki, bu, onların ana dillərinə kölgə salmır və assimilyasiya təhlükəsini təqdim etmir, əksinə savadlılığa, onların dillərini qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə imkan yaradır.

Soruşulanların 39.2%-i qeyri-gürcüdülli şagirdlərin çox qisminin ali təhsillərini xaricdə, əsasən də öz tarixi vətənlərində aldıklarını qeyd edirdi, çünki Gürcüstanda dövlət dilini bilmədiklərinə görə ali təhsil müəssisələrinə daxil ola bilmirdilər. Amma onlar son dövrdə azlıqlarla münasibətdə aparılan “güzəştli siyasət” əsasında öz ana dillərində imtahan verdikləri bacarıq nəticələrinə əsasən, yalnız bir imtahanla Gürcüstanın ali məktəblərinin birillik hazırlıq fakültəsinə qəbul olunmaq imkanını qazandılar. Onlar burada bir il ərzində (60 kredit çərçivəsində) təhsillərini davam etdirmək üçün gürcü dilinə sahib olacaqlar. Qeyd edilən islahat məktəblərdə dövlət dilinin öyrənilməsinə doğru artan tələbatda öz əksini tapdı, nəticədə Gürcüstanda ali təhsil almaq istəyənlərin sayı hiss ediləcək şəkildə artmışdır, bunu respondentlərin 81,4%-i təsdiq edir.

Sorğu aparılan məktəblərin 52,2%-nin dövlət dilinin dəstəkləndirilməsi proqramından istifadə etməsi məhz dövlət dilinin nüfuzu ilə əlaqədardır,

21.7% isə ana dilinin dəstəklənməsi proqramı ilə.

Respondentlərin 52,2%-i tədrisin əsas dili olaraq gürcü dilini adlandırır, səslərin digər çoxluğu erməni dilinə (43,5%), rus dilinə (39,1%) və Azərbaycan dilinə (30,4%) düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, əsas tədris dili rus dili olan məktəblərin əksəriyyəti qarışıq çoxdilli təhsil modelindən istifadə edirlər, çünki şagirdlərin böyük hissəsi üçün rus dili ana dili deyil. Bu cür məktəblərdə qarışıq etno-lingvistik qrupun şagirdləri təhsil alırlar. Tbilisidə və regionlarda üstünlük təşkil edən dillər radikal şəkildə fərqlənirlər. Bu bir daha göstərir ki, mühit və tələbatlar dilin “nüfuzunu” nə dərəcədə müəyyənləşdirirlər. Tbilisi məktəblərində üstünlük təşkil edən dillər arasında gürcü (50%) və rus (50%), region məktəblərində isə - ana dili (75%) və dövlət dili (17.6%).

Yekun

Xassə tədqiqatının nəticəsində müəyyən oldu: rusdilli məktəblərin problemi, xüsusilə də rus dili ikinci dilləri olan şagirdlər üçün. Rusdilli məktəblərə tələbat sovet dövrünün qalıdır və bunun aradan qaldırılmasına böyük səy və vaxt gərəkdir. Rus dilinə olan tələbata kompakt məskunlaşan regionlarda mövcud *qeyri-gürcüdülli mühit* də imkan yaradır, çünki bu regionlarda rus dilinin ünsiyyət dili statusu hələ sovet dövründən qalmışdır.

Valideynlərin aşağı səviyyədə cəlb olunmaları və ya mənfə yanaşmaları xassə tədqiqatı nəticəsində

ayrılan kəmiyyət nəticələri ilə doğrulmayan maneələrdən biri idi. Məhz valideynlərin müsbət yanaşmaları və dövlət dilinin öyrənilməsi prosesinə cəlb olunmaları üçün hazır olmaları irəli atılan mühüm addımdır. Bunu bir çox hallarda direktorlar şəxsi söhbətlərində də qeyd edirdilər.

Müəllimlərin hazırlığı və ixtisaslaşmaları; rəngarəng və şagirdlərin tələblərinə uyğun dərs və köməkçi materialın hazırlanması, proqramların tətbiqi prosesində cəmiyyətin məlumatlandırılması. Bunlar xassə və kəmiyyət tədqiqatı nəticələrinə əsasən ayrılan əhəmiyyətli məsələlərdir.

❖ **Mühit:**

- Azlıqların kompakt məskunlaşdıqları bölgələrdə qeyri-gürcüdülli mühit şagirdlərdə və müəllimlərdə özünün mənfə əksini tapır, həm dilin öyrənilməsi, eləcə də inteqrasiya nöqtəyi-nəzərindən. Qeyri-gürcüdülli mühit olduğu şəraitdə yalnız məktəbdə gürcü dilini mükəmməl öyrənmək mümkün deyil, xüsusilə də qeyd edilən məktəblərdə dilin tədrisi prosesi hələ ki, böyük çətinliklərlə əlaqədardır. Problemlər hələ də həllini tapmamışdır: müvafiq tədris materialının olmaması və ixtisaslı müəllimlərin azlığı qeyri-gürcüdülli mühitlə yanaşı demək olar ki, məktəbdə dilə tam sahib olmanı mümkünsüz edir.

❖ **Metodiki və dərs materialının olmaması:**

- dərslərin şagirdlərin dil səriştələri ilə uyğunsuzluğu;
- əyani vəsaitlərin və müvafiq köməkçi vəsaitlərin kasadlığı;

□ müəllimlər üçün bələdçi kitabçalarının olmaması.

❖ **Kadr ehtiyatlarının aşağı peşəkarlığı:**

- müəllimlərin ikidilli təhsil nöqteyi-nəzərindən aşağı səriştələri;
- dövlət dilini bilməmək;
- ixtisaslı müəllimlərin azlığı.

❖ **Informasiya vakuumu:**

- Azlıqlar üçün vaxtında lazımı məlumatın çatdırılmaması mühüm problemdir. 2010-cu ildən Gürcüstan ali məktəblərində (güzəştli siyasət nəzərdə tutulur) keçirilən yenilik geniş ictimaiyyət üçün çox gec məlum oldu (kompakt məskunlaşan regionlarda);
- Bir çox hallarda bölgələrin müəllimləri üçün müasir tədris texnologiyaları və ya digər yeniliklər də əlçatılan olmur.

❖ **Tədqiqat nəticəsində alınan müsbət nəticələr:**

- məktəblərdə üstün tədris dili olaraq dövlət dilinin adlandırılması. Bu isə dövlət dilinin öyrənilməsinə artan marağı və tələbatı nəzərdə tutur;
- valideynlərin maraqlarının və cəlb olunmalarının hiss ediləcək şəkildə artması. Bu da şübhəsiz ki, mühüm irəli atılan addım kimi hesab oluna bilər;
- müəllimlərin çoxdilli təhsil prosesinə müsbət yanaşmaları və cəlb olunma istəkləri;
- Gürcüstanda gürcü dilində ali təhsil almaq istəyənlərin sayının artması. Bu isə öz tərəfindən, qeyri-gürcüdülli əhəlinin işlə təmin olunmasına və çoxillik “təcrid olunma”-dan sonra ictimaiyyətə inteqrasiyasına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bunun əsas səbəblərindən biri məhz dövlət dilini

bilməmək idi və buna görə də müvafiq təhsil almağa minimum imkanı var idi.

Diskussiya

Bugünkü dövrdə nailiyyətli karyeraya tərəf gedən bütün yol ikidilli təhsildən keçir. Yəqin ki, çox azları hal-hazırda və ya gələcəkdə bir dildə danışaraq yaşamağı təsvir edə bilər, məhz bunun üçün də günü-gündən nəinki Gürcüstanda, eləcə də bütün dünyada həm azlıqlar üçün, eləcə də çoxluqlar üçün ikidilli təhsilin rolu və üstünlüyü artır.

Azlıqlar üçün ikidilli təhsil yolu ilə dövlət dilinin öyrənilməsi və onların cəmiyyətdə inteqrasiyası keçirilən tədqiqatdan görüldüyü kimi, sorğu aparılanların çox hissəsində müsbət qarşılıqlar. Amma xassə və kəmiyyət tədqiqatının analizinin nəticələri fərziyyəimizi doğrultdu ki, çoxdilli təhsil proqramlarının tətbiqini bir çox qarşıdurmalar və maneələr müşayiət edirlər. Bunlar planlaşdırılmış prosesə mane olur və onların nəzərə alınmaması müsbət nəticələrin alınmasında təhlükə yaradırlar.

Hal-hazırda ölkədə mövcud olan problemlərə, məsələn, gürcüdülli məktəblərdə mövcud çətinliklər və hətta, bir çox gürcü uşaqlarının tam ümumi təhsil və ali təhsil almaq imkanları olmamasına paralel olaraq davam edən islahatlar prosesində etnik azlıqların təhsili və inteqrasiyası məsələsinə müəyyən diqqət verilməlidir. Vahid, güclü, demokratik cəmiyyətin formalaşma prosesində və ölkənin inkişafında onların inteqrasiyaları çox vacibdir. Düşünürəm ki, təhsil üstünlük təşkil etməli, dövlət dilinin öyrənilməsi bu ölkənin hər bir vətəndaşı üçün məcburi

olmalıdır. İkiduali təhsil isə adı çəkilən məqsədə doğru yollardan biridir.

Təvsiyələr:

Məktəb rəhbərliyindən və təhsil siyasətini yaradanlardan proqramın planlaşdırılması və həyata keçirilmə prosesində böyük səy tələb olunur, çünki nailiyyətə yalnız düzgün planlaşdırılmış və həyata keçirilən, məqsədyönlü addımlar səbəb olurlar. Keçirilən tədqiqatın müqayisəsi və analizi nəticəsində ayrılan bir neçə əsas amili nəzərə almaq vacibdir:

- ehtiyacların vaxtında öyrənilməsi və analizi;
- hər bir yeniliyin normasının təyin edilməsinə qədər intensiv tədqiqatların və eksperimentlərin aparılması;
- müəllimlərin hazırlanması və ixtisaslaşdırılması;
- ikiduali tədris metodikasının təkmilləşdirilməsi və müəllimlər üçün tanışlığı;
- azlıqların mədəniyyəti və ənənələrinə ehtiram kimi dərs prosesinin planlaşdırılmasında ölkənin və mədəniyyətin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- ikinci dilin metodikasının nəzərə alınması;
- məktəblərin intensiv monitorinqi;
- şagirdlərin dil imkanlarına uyğunlaşdırılmış rəngarəng və maraqlı dərs materialının hazırlanması.

Bibliografiya

- Beyker 2006 - Beyker, K. İkidualilik və ikiduali təhsilin əsasları, “Vətəndaş İntegrasiyası və Millətlərarası Əlaqələr Mərkəzi”nin 2010-cu il gürcü variantının nəşri.
- Tabatadze, 2010 - Tabatadze Ş. Gürcüstanda intermədəni təhsil – “Mədəni dialoq və vətəndaş anlayışı” toplusunda, Sülh, Demokratiya və İnkişafın Qafqaz İnstitutu, 2010.
- Tsipuriya B. 2006 – Tsipuriya B. Dövlət dilinin öyrənilməsindən vətəndaş integrasiyasına qədər – toplusunda “Dil siyasəti və çoxdilli cəmiyyətdə təhsil” - *Cimera publication 2006*
- Qriqule və Perini - Grigule L. & Perrin, 2007 - Multilingual Education in Georgia, Evaluation Reporte, *Tbilisi, Geneva, July 2007.*
- Dedze - DEDZE I. 2007 - Multilingual Education In Georgia. An evaluation report of the Ministry of Education and Science of Georgia Policy on the Deveopment of Multilingual Education. *August 2007.*
- İkiduali təhsil proqramları nizamnaməsinin layihəsi, Gürcüstan Elm və Təhsil Nazirliyi, 2009.
- Çoxdilli təhsil proqramları nizamnaməsi2010, Gürcüstan Elm və Təhsil Nazirliyi, 2010.
- Çoxdilli təhsilin arayış formaları, 2009, - Gürcüstan Elm və Təhsil Nazirliyi 2009.
- Gürcüstan BMT Assosiasiyası 2010 – Milli azlıqların vətəndaş integrasiyasının qiymətləndirilməsi 2010, Tbilisi.
- Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Gürcüstanın birinci hesabatı Avropa Çərçivə Konvensiyasının 25-ci maddəsinin birinci paragrafına müvafiq olaraq 2007, 30 mart.

Irine Shubitidze

Centre for Civil Integration and
Inter-Ethnic Relations

Language policy and difficulties in the state language teaching process in Georgia

ABSTRACT

Article emphasize the absolute necessity of learning of state language and envisages bilingual education as a considerable way for ethnic minorities to learn Georgian language. Since the issue is particularly pressing in recent years, a number of the projects have been launched by MESH. The work aims to attract attention of interested society to the significant issue which implies state language teaching process to ethnical minorities through bilingual education and entails an opportunity for their involvement in public life and meaningful contribution for peaceful development of the country. The objective of the research is to learn the ways that approach the challenges existing in state language learning processes. The subject of the research is to identify the obstacles and challenges impeding realization process of bi/multilingual programs. The target objective of the research is 40 non-Georgian schools where since 2009 the piloting of multilingual programs has been implementing. The quantitative and qualitative studies confirmed the **hypothesis** that *piloting process is accompanied by the problems and difficulties (e.g non-Georgian environment, low qualification of the teachers, lack of the methodological and teaching materials and ect.), which significantly hamper its implementation and questions its success if they are ignored.*

İrina Baqauri

Vətəndaş İnteqrasiyası və
Millətlərarası Münasibətlər Mərkəzi

İkidillilik və Gürcüstan qlobal kontekstdə

„Çoxdilli dünyada təkə birdilli olmaqdan, çoxdilli olmaq daha faydalı və rasionaldır”
(Fişman, 1978)

Abstrakt

Qarşıdakı məqalənin məqsədini Gürcüstanda işlə təmin olunma nöqteyi-nəzərindən və akademik məqsədlərdən irəli gələrək ikidilliliyin və xarici dillərin zərurətinin analizi və qiymətləndirilməsi təqdim edir. Məqalənin əsas hissəsində məsələ çərçivəsində həyata keçirilən tədqiqat təsvir edilir. Tədqiqatın məqsədini əmək bazarı və təhsil sistemi arasında linqvistik əlaqələrin təyin edilməsi təşkil edirdi, onun çərçivəsində tədqiqata uyğun suallar qoyuldu. Məsələnin mürəkkəbliyindən irəli gələrək, həm xassə, eləcə də kəmiyyət tədqiqatı keçirildi. Xassə tədqiqatında “TBC bankın”, “Ambasador” mehmanxanasının, “Vakansiya” verilişinin və İvane Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin nümayəndələri iştirak edirdilər, kəmiyyət tədqiqatında isə dövlət universitetinin fakültələrə əsasən 50 magistrantı arasında sorğu keçirildi. Yekun hissəsində tədqiqatın əsas nəticələri və gələcək tövsiyələr təqdim edilmişdi. Həm kəmiyyət, eləcə də xassə tədqiqatının nəticələrində həm işlə təmin olunma, eləcə də akademik məqsədlərdən irəli gələrək ikidilliliyə böyük tələbat müəyyən olundu.

Giriş

Sadə yanaşma ilə, dil – ünsiyyət vasitəsi kimi təhlil edilir. Dil söhbətə, dinləməyə, nəzərlərin söylənilməsinə, yazı və oxu prosesinə xidmət edir. Müasir konseptual nəzərlərə əsasən isə dil – bacarıqdır, hansı ki, savadla birlikdə təhlil olunur və ona Qərbin əmək bazarında əhəmiyyətli dəyər kimi baxılır. 20-ci

əsrə fəaliyyət göstərən fransız sosioloqu *Pyer Bürdye* dili sosial ünsiyyətlər bazarında “simvolik kapital” kimi təqdim edirdi. Simvolik kapital şəklində təqdim edilən resurs sonda güc və nüfuz mənbəyini təqdim edən fərdin əmlakına və dəyərinə çevriləcəkdir (Mexiya, 2003). Avstraliyalı dilşünas Alister Penikukun sözlərindən istifadə etsək: “dünyanın

ənənəvi sərhədləri yatırlar” (A. Mexiya, 2002). Dünya “qlobal kənd” kimi qlobal iqtisadiyyat və təfəkkürlə təqdim edilmişdir. Qloballaşdırmanın nəticəsini eləcə də ingilis dilinin fəallaşdırılması təqdim edir.

Gürcüstan qlobal dünyanın bir hissəsini təqdim edir. Bu onu bildirir ki, Gürcüstan dil və mədəni rəngarəngliyin bir hissəsidir, ikidillilik və xarici dil biliyi xaricində isə belə bir qlobal məkana inteqrasiya olunmaq, fərdi imkanlarını tam dəyərlə göstərmək mümkün deyil. Gürcüstanda iqtisadiyyat, biznes, təhsil, mədəniyyət qloballaşdırılmışdır. Bunun üçün hər bir sahədə ikidilliliyə tələbat hiss olunur, müasir texnologiyaların inkişafı isə bu tələbatı daha da artırır. Xüsusi tələbat əmək bazarında və təhsil məkanında hiss olunur. İngilis dili dünyanın “Linqva franka”-sı kimi Gürcüstanda da əhəmiyyətli fenomeni təqdim edir. Xarici dillərlə əlaqədar hər bir yeni təşəbbüs ingilislə assosiasiya yaradır. Buna yəqin ki, ingilis dilinə həm Gürcüstan miqyası ilə, eləcə də beynəlxalq səviyyədə artan tələbat səbəb olur.

Dünyanın bir çox ölkələrində ikidillilik iqtisadi üstünlük və işlə təmin olunmaya imkan yaradan alət kimi hesab olunur və o, dövlət səviyyəsində adlandırılır və həvəsləndirilir. Qeyd ediləni Honq-Konq misalında təsvir edə bilərik, burada tələbələr və onların valideynləri ingilis dilini onların gələcək güclərini və maddi rifahlarını müəyyənləşdirən yüksək dəyəri olan resurs, kapital kimi qəbul edirlər. Kanada misalında fransız və ingilis dillərini bilmək linqvistik kapital kimi qəbul edilir.

İkidilliliyin iqtisadi nöqtəyi-nəzərindən, üstünlük misalını Cənubi Florida və Mayami verir. Burada mövcud olan firmalar və banklar iki dildə fəaliyyət göstərir və müvafiq olaraq onlara ingilis/ispanidilli ikidilli kadrlar gərək olur.

Tədqiqatın məqsədi

Maraqlıdır ki, Gürcüstanda dünyanın hansı dili/dilləri linqvistik kapital hesab olunur? Bu sualla isə Gürcüstanda mövcud dil tələbatlarını analiz etmək və qiymətləndirmək vacibdir ki, gələcək perspektivlər təhlil edilsin.

Təhsillə birlikdə, işlə təmin olunma Gürcüstan üçün əsas məsələni təqdim edir. İşlə təmin olunma və təhsilin qarşılıqlı əlaqəsi inkişafın zəncirini yaradır, xüsusilə də keyfiyyətli və əmək bazarına bağlı təhsil işlə təmin olunmanın ön şərtidir, işlə təmin olunmanın göstəricisi isə ölkənin iqtisadi nailiyyəti və stabil inkişafının göstəricisidir.

Verilən tədqiqatın çərçivələrində, Gürcüstan üçün iki üstünlük təşkil edən istiqamətin, təhsil sisteminin və işlə təmin olunmanın qarşılıqlı əlaqəsi təqdim edilmişdir, amma onu da təyin etmək vacibdir ki, bu qarşılıqlı əlaqədə ikidillilik hansı yeri tutur. Tədqiqatın fərziyyəsi mövcud vəziyyətə əsasən formalaşdı və növbəti şəkildə təqdim edilir: ***bir bacarıq kimi ikidillilik işlə təmin olunma nöqtəyi-nəzərindən və akademik məqsədlərdən irəli gələrək vacibdir.*** Tədqiqat məsələsinin çərçivəsində növbəti araşdırma sualları formalaşdı:

- ***İşlə təmin olunmaq üçün ikidillilik nə dərəcədə vacibdir?***

Müasir əmək bazarında hansı növ linqvistik tələbatlar vardır?

- *İkidillilik tələbələrin akademik nailiyyətini nə dərəcədə müəyyənləşdirir?*
- *Hansı xarici dillərə tələbat artmışdır?*
- *İkidilliliyə doğru artan tələbata cavab olaraq hansı tədbirlər aparılır?*

Fred Kerlinqerin fikrincə, *“xassə göstəricisi kimi heç nə yoxdur ki, hər şey birdir, yaxud da sıfır”*. Həqiqətən də alimlər bu gün də mübahisələrini davam etdirirlər ki, konkret tədqiqat prosesində hansı metodologiya daha yaxşı və hansı isə daha elmidir. Hər bir yanaşmanın özünün müsbət tərəfləri və məhdudyyətləri vardır. Məsələn, əgər tədqiqatın nəticələrini daha geniş qruplara ayırsaq, o zaman xassə tədqiqatı bir qədər münasib, amma bu zaman kəmiyyət tədqiqatı konkret məsələ ilə əlaqədar ətraflı məlumat vermir. Bəzi hallarda, tədqiqatçılara tədqiqatda kəmiyyət və xassə komponentlərini qarışdırmaq lazım gələ bilər. Bu, **traianqulyasiya** adlanır. Məhz iki metodun kombinasiyası ilə verilən məsələ çərçivəsində planlaşdırılmış tədqiqat keçirildi. Həm xassə tədqiqatı, eləcə də kəmiyyət tədqiqatından istifadə olundu. Xassə tədqiqatının məsələsini iş verənlər tərəfindən dil tələbatlarının qiymətləndirilməsi, ən tələb olunan xarici dillərin müəyyən edilməsi təqdim edirdi. Bu baxımdan “TBC bankı” gürcü məkanında lider banklardan biri kimi seçildi. Verilən tədqiqat üçün bank sektorunun iştirakı onunla əhəmiyyət daşıyır ki, bank sahəsi istifadəçilər üçün müəyyən bank

xidmətini göstərdikdə bilavasitə ikidillilik tələbatı qarşısında dayanır, bunun üçün də burada mövcud dil tələbatları əyanidir. İkidilliliyə tələbat mehmanxanalar sahəsində daha da artır, çünki mehmanxana istifadəçilərinin əsas hissəsini xaricidilli segment təqdim edir. Bunun üçün də tədqiqatda “Ambassador” mehmanxanasının iştirakı vacib idi. Xassə tədqiqatı mərhələsində eləcə də “Vakansiya” verilişi iştirak edirdi. Bu veriliş iş verənlər və potensial kadrlar arasında mediatoru təqdim edir, bunun üçün də onlar üçün iş verənlərin linqvistik tələbləri məlumdur. Tədqiqat çərçivəsində verilişin prodüserləri və jurnalistlərlə dərin müsahibə keçirildi. Universitet səviyyəsində tədqiqatda İvane Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin rektorunun məsləhətçisi Marina Lomouri iştirak edirdi. Rektorun məsləhətçisi ilə keçirilən müsahibə əsasında universitetdə xarici dilərə aid olan planlaşdırılan yeniliklər haqqında məlumat toplandı. Kəmiyyət tədqiqatı üçün 37 bəndli sorğu anketi işlənilib hazırlandı. Anketin əsasını bir növ anket çərçivəsi təqdim edirdi, hansının əsasında da suallar qoyulurdu. Çərçivə üç əsas şöbədə ibarət idi, birinci şöbə tələbələrin atributlarının təyin edilməsinə istiqamətləndirilmişdi, ikinci şöbədə mövcud suallar xarici dillərin biliyinin əhəmiyyətini və ikidilliliyin tələbatını təyin etmək üçün tələbələrin yanaşmalarına xidmət edirdi, üçüncü hissədə isə tələbələr ingilis dilində biliklərini qiymətləndirməyə və xarici dillərlə əlaqədə gələcək məqsədlərini ifadə etməyə çalışırdılar. Münasibətlər dörd səviyyəli tarazlaşdırılmış şkala vasitəsilə ölçüldü. Tədqiqatda 5

fakültənin 50 magistrantı iştirak edirdi. Məqsədli qrup olaraq İvane Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin çərçivəsində fakültələrə əsasən magistraturanın tələbələri seçildilər. Kəmiyyət tədqiqatının məqsədini ikidilliliklə əlaqədar tələbələrin yanaşmalarını təyin etmək, eləcə də onlar tərəfindən ikidilliliyin ehtiyacını qiymətləndirmək təqdim edirdi.

Gürcü əmək bazarında tədqiqat

“TBC bankda” tədqiqat: “TBC bank” üçün mütəşəkkil müsahibəyə xüsusi 18 bənddən ibarət sorğu anketi tərtib edildi. Burada bankın dil tələblərinə olan ayrıca bacarıqlar səviyyəsinə diqqət yetirilirdi. Verilən anketin vasitəsilə tədqiqata *insan ehtiyatlarının idarə olunma şöbəsi* (rəis vəzifəsinin icraçısı), eləcə də seçim qrupunun rəisi cəlb olunmuşdu. Tədqiqat nəticəsində bankda ikidilliliyin ehtiyacı müəyyənləşdirildi, amma dil tələbləri mövqelərə əsasən fərqli idi və filiallarda kütləvi mövqelərdə *1,2 səviyyəsinə* uyğun idi. İkidilliliyə tələbatı həmin fakt da artırır ki, əməkdaşlar telefon söhbətləri, işgüzar yazışma, müştərilərlə ünsiyyət və işgüzar görüşlər zamanı tez-tez xarici dillərdən istifadə etməli olurlar. “TBC bankda” tələbat olan dil olaraq ingilis və rus dilləri adlandırıldı. Ayrıca dil səriştəsindən isə dinləmə, söhbət və yazı bacarıqlarının mühüm olduğu vurğulandı. **“TBC bankı” gələcəkdə ingilis dilinə artan tələbatla əlaqədar gələcək proqnozunu edir.**

“Ambasador”

mehmanxanasında tədqiqat.
“Ambasador” mehmanxanası tərəfindən tədqiqatda mehmanxananın

ivent-meneceri iştirak edirdi, onunla yarımütəşəkkil müsahibə aparıldı. Müsahibənin mövzusu əsasən mehmanxanalar şəbəkəsində mövcud tələblərə və əsas tendensiyaların və problemlərin ayrılmasına aid idi. “Ambasador” mehmanxanasının servis istifadəçilərinin 80%-ni xaricidilli seqmentlər təşkil edirlər. Məlumdur ki, belə bir halda ikidilliliyə tələbat bir mənəli şəkildə artır və əməkdaşlar hər gün xarici dildə ünsiyyət qurmalı olurlar. Tədqiqat prosesində qeyd edildi ki, mehmanxanada işlə təmin olunmanı xarici dil biliyi müəyyənləşdirir. İngilis dili ən çox tələbat olan xarici dili təqdim edir, çünki istifadəçilərin əksəriyyəti ingilis dilini bilirlər. Amma istifadəçilərin müəyyən seqmenti ilə Asiya dillərinin biliyi də tələb olunur. Ayrıca dil bacarıqlarının arasında söhbət və dinləmə bacarığı əhəmiyyətlidir, çünki əgər müştəriyə dediyini təkrarlatmaq lazım gələrsə, bu, yaxşı ton hesab olunmur və mehmanxananın xidməti səviyyəsində mənfi əksini tapır. “Ambasador” mehmanxanasında eləcə də ingilis dilinin əhəmiyyətinin artırılmasından söhbət gedir, çünki postsovet ölkələrinin nümayəndələri də, məsələn, polyaklar ünsiyyətdə ingilis dilindən istifadə edirlər.

“Vakansiya” verilişində tədqiqat: „Vakansiya” gürcü televiziya məkanında nisbətən yeni, amma məşhur və reytingə malik bir proqramdır. Veriliş işlə təmin olunmaya imkan yaradır. Verilişin tərəf müqabilləridir: “Nikora”, “Populi”, “Enerqo-Pro Georgia”- GROUP, “Teqeta Motors”, “Junior”, “Arkimedes Qlobal Georgia”, “Silknet”, “Qudvil” və s.

Vakansiya verilişinin jurnalistləri ilə qeyri-mütəşəkkil anket vasitəsilə dərin müsahibə keçirildi. Əsas sualları əmək bazarının tendensiyalarına, iş verən tərəfindən xarici dillərin tələbləri ilə əlaqədar məsələlərə, gələcək linqvistik tendensiyalara və s. onların nəzərləri təqdim edirdi. Verilişin prodüserləri işlə təmin olunma və təhsilin qarşılıqlı əlaqəsi baxımından ümumi analiz etdilər. Onlar qeyd etdilər ki, əsasən ikidillilik vacib olan xidmət sahəsində kadrlara tələbat vardır. İkidilliliyə tələbatın ümumi tendensiyası bütün sahələrdə qeyd edilir və orta və yüksək cərgənin menecerləri üçün xarici dilləri bilmək vacibdir. Ən tələb olunan dillər olaraq ingilis, alman, rus dilləri qeyd edildi. Eləcə də regional dil olaraq diqqət türk dilinə də yetirildi. Gələcəkdə xarici investorların çoxluğu ikidilli kadrlara olan tələbatı daha da artıracaqdır.

İvane Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetində tədqiqat: rektorun məsləhətçisi Marina Lomouri ilə yarımütəşəkkil müsahibə keçirildi. Diqqət humanitar elmlər fakültəsində xarici dillərin tədrisinin yaxşılaşdırılması üçün işlənib hazırlanan təşəbbüsə yetirildi. Təşəbbüs bakalavriatda Avropa dillərinin öyrənilməsi imkanını nəzərdə tutur və kreditlərin miqdarının artırılması ilə ifadə olunur. Verilən təşəbbüs humanitar elmlər şurası tərəfindən təhlil edilmiş və 2011-ci ilin yanvar ayında təsdiq edilmişdir.

Dil sahəsi istiqamətində Dillər Mərkəzində mühüm tədbirlər keçirilir, xüsusi mətnlər işlənir. Yeni təşəbbüslərin tətbiqi 2011-2012-ci dərslərində planlaşdırılır. Regional dil

kimi türk dilinə böyük tələbat vardır, xüsusilə də ali peşə təhsil istiqamətində. Bundan əlavə, dəqiq və təbiətşünaslıq fakültəsində kompüter texnologiyaları istiqamətində fransızdilli şöbə fəaliyyət göstərir və burada tədris fransız dilində aparılır.

Kəmiyyət tədqiqatının obyektini kimi magistrantlar ona görə seçildilər ki, onların bir qismi işlə təmin olunmuşlar və onlar ikidilliliyin həm işlə təmin olunma baxımından, eləcə də akademik məqsədlərdən irəli gələrək tələbatını daha yaxşı dərk edirlər.

Tədqiqatda 5 fakültənin 50 magistrantı iştirak edirdi. Tələbələrin xarici dillər biliyi və ümumiyyətlə, ikidillilik ehtiyacı ilə əlaqədar yanaşmaları müsbət idi. Nəticələrə əsasən, tələbələrin əksəriyyəti dərslər prosesində ingilis dilindən istifadə edirlər. Bu, akademik kitabların, məqalələrin və digər köməkçi ədəbiyyatın tanışlığı ilə ifadə olunur. Tələbələrin əksəriyyəti hesab edir ki, ikidillilik çox vacibdir və bir çox hallarda işlə təmin olunma və onların akademik nailiyyətləri üçün həlledicidir. Bundan əlavə, xarici dilləri bilmək onlara intermedani münasibətləri idarə etməkdə yardım edir. Tələbələr yekdilliklə etiraf edirlər ki, hal-hazırda Gürcüstanda ən tələbat olan dillərdən biri ingilis dilidir və məhz ingilis dilində dil səviyyələrini artırmaq istəyirlər, amma tədqiqatda iştirak edən tələbələr digər dillərə olan tələbatı da yaxşı dərk edirlər. Xüsusi diqqət ən böyük akademik potensial daşıyan bir dil kimi alman dilinə verilir. Ayrıca dil bacarıqlarından tələbələr oxu bacarığını ayırır və potensial baxımından ona ən böyük əhəmiyyət verir.

Nəticə/diskussiya

Dünyanın əmək bazarı mobil, dinamik və qlobal olmuşdur. Eləcə də ingilis dilinin hakim kəsilməsi və “Linqva frankaya” çevrilməsi qloballaşmanın nəticəsidir.

Dünyada mövcud tendensiyaların ardınca Gürcüstan da bu mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bunun üçün də Gürcüstanda mövcud dil tələbatını analiz etmək əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın nəticələri Gürcüstanda mövcud dil ehtiyacları və yanaşmaları haqqında bir növ analizi və qiymətləndirməni təqdim edir. Xəssə tədqiqatının nəticəsində bilavasitə iş verənlərin tələbləri, eləcə də ən tələbat olan dillər ayrıldı, hansıların arasında şərtsiz ingilis dili liderliyi təşkil edir. Xəssə tədqiqatında ayrı-ayrı dil bacarıqlarına diqqət verildi. Bu halda dinləmə və danışmaq bacarığı ayrıldı. Xəssə tədqiqatının əsas nəticələri belə görünür:

Gürcü əmək bazarında xarici dilləri bilən kadrlara olan tələbat açıq-aydındır;

Gürcü dilində mövcud elmi ədəbiyyatın kasadlığına görə tədris prosesində ikidillilik vacibdir;

Daha çox tələbat olan xarici dillər ingilis, alman və rus dilləridir;

İkidillilik xüsusilə xidmət sahəsində əhəmiyyətlidir;

Gələcəkdə ikidilliliyə tələbat daha da artacaqdır. Bu da xarici investorların gəlməsi və turizm və xidmət sahəsinin inkişafı ilə əlaqədardır.

Tələbələrle keçirilən kəmiyyət tədqiqatı nəticəsində eləcə də akademik məqsədlərdən irəli gələrək, eləcə də işlə təmin olunma nöqtəyi-

nəzərindən ikidilliliyə tələbat müəyyən olur. Akademik məqsədlərdən irəli gələrək ikidillilik xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki bilik və təhsil 21-ci əsrin ən əsas dəyərinə çevrilmişdir. Beynəlxalq təhsil mübadilə proqramlarının çoxluğu və Qərbi təhsilini almaq istəyi magistrantlar arasında ikidilliliyə olan tələbatı daha da artırır. Tələbələrin əksəriyyətinin fikrincə, ən çox tələbat olan xarici dil ingilis dilidir. Ayrıca bacarıqların nöqtəyi-nəzərindən tələbələrin və iş verənlərin münasibətləri arasında bir növ fərq ayrılır – xüsusilə də iş verənlər üçün dinləmə və söhbət bacarığı yazı və oxu bacarıqlarına nisbətən daha əhəmiyyətlidir, tələbələr üçün isə oxu bacarığı daha vacibdir.

Xəssə və kəmiyyət tədqiqatının nəticəsində ingilis dili şəklində ən tələbat olan dil ayırd edildi. Qeyd edilən vəziyyətin ardınca cavab tədbirlərinin təhlili və gələcək tövsiyələrin formalaşdırılması vacibdir. Dil çağırışlarına cavab olaraq təhsil sistemində davam edən islahatları təkmilləşdirmək məqsədilə Gürcüstan Elm və Təhsil Nazirliyi “Öyrət və öyrən Gürcüstanla birlikdə” ("Teach and Learn with Georgia") yeni layihəni həyata keçirir. O, Gürcüstanda ingilis dilinin tədrisinin inkişafını və dəstəkləndirilməsini nəzərdə tutur. Eləcə də ikidillilik tələbinə cavab olaraq Tbilisi şəhərinin meriyasının təşəbbüsü ilə yeni proqram başlandı. Proqram vətəndaşlar üçün kompüter bacarıqları ilə yanaşı ingilis dili kurslarını da nəzərdə tutur ki, əmək bazarında işlə təmin olunmaları asan olsun. Eləcə də 2011-ci ildən ümumtəhsil müəssisəsinin birinci sinif şagirdləri üçün ingilis dilinin tədrisi yeniliyi

təqdim edir. Hər bir yeniliyin özünün müsbət və mənfi tərəfləri var. Hər bir yeniliyin öz müsbət və mənfi tərəfləri var. Təhsil Nazirliyi tərəfindən xarici müəllimlərin dəvət edilməsi və birinci sinifdən ingilis dilinin tədrisi kimi yeniliklərin tətbiq edilməsi ictimaiyyət arasında müəyyən tənqid mövzusunda çevrildi. Gənclərin Qərbi dillərinin təsiri altına düşəcəklərinə müəyyən qorxu var. Məlumdur ki, hər hansı bir dil müəyyən qrupun/qrupların dəyərlərini və bütövlükdə mədəniyyətini daşıyır. Hər hansı bir dili daxil etdikdə və yayımladıqda öz-özlüyündə təkcə dillə paylaşılır, eləcə də onun mədəniyyətinə yaxınlaşılır. Amma fakt odur ki, ingilis və digər xarici dillərin xaricində Gürcüstanda da əmək bazarında və ya akademik sahədə yer tutmaq çətinidir. Qeyd edilənlə əlaqədar amerikalı professor Mark Varşauerin sözlərini xatırlayaq: “Əgər hesab etsək ki, 21-ci əsrdə mərkəzi qarşılıqlı qlobal şəbəkələr və yerli identiklik arasında durursa, o zaman ingilis dili hər ikisi üçün alət kimi təqdim olunur. O, insanları dünya ətrafında birləşdirir və bu əlaqələrə əhəmiyyət verir. Əgər ingilis dili təsir göstərsə və tələbələrdə təsəvvür yaradırsa, o zaman onlara ingilis dilinin vasitəsilə səslərini dünyaya çatdırmaq imkanını verək” (Varşauer, 2010).

İngilis dilinin gələcəyi barədə müzakirə aparmaq üçün hal-hazırda bu dilin vəziyyətini və statusunu ayraaq. İngilis dili hal-hazırda hökmranlıq baxımından başda durur, Kristalın (1997) göstəricilərinə əsasən beynəlxalq təşkilatların nəşrlərinin 85%-i rəsmi dil olaraq ingilis dilindədir; kino-biznesinin 85 %-i ingilis dilində təqdim edilir, linqvistik

kimi bəzi elmi sahədə akademik mətnlərin 90%-i ingilis dilində təqdim edilir. Əvvəlcədən konkret bir dilin gələcəyinin necə inkişaf edəcəyini proqnozlaşdırmaq əsassızdır, çünki 50-100 il perspektivində ingilis dilinin yerini bir növ təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu, iqtisadi inkişaf, bazar dəyişiklikləri, ayrı-ayrı regionların inkişafı kimi bir sıra amillərdən asılıdır, məsələn, Şimali və Cənubi-Şərqi Asiya və s.

Demək olar ki, dünyada olduğu kimi, Gürcüstanda da ingilis dili iqtisadi məqsədlərin istifadəsinin artması tendensiyası ilə birlikdə linqvistik kapital olmuşdur. Müvafiq olaraq ikidillilik də daha dəyərli olmuşdur, çünki işlə təmin olma, təhsil, kommunikasiya və texnologiyaların istifadəsi ingilis dili xaricində mümkün deyil. Amma gələcək üçün tədqiqatçılar bununla əlaqədar proqnozlaşdırırlar ki, dünyada dil müxtəlifliyi tendensiyası bərqərar olacaqdır.

Gürcüstan üçün, dünyanın bir hissəsi olaraq təhsilin hər bir pilləsində diqqətin ikidilliliyin inkişafına verilməsi vacibdir ki, gələcək nəslin qlobal və yerli konkret əmək bazarında özünə yer tutmağı yüngülləşdirilsin. İkidilliliyə tələbat universitet səviyyəsində iqtisadi əhəmiyyətlidir, çünki ali məktəbi bitirdikdən sonra tələbələr üçün əsas məsələni işlə təmin olunma təqdim edir. Bilavasitə dərs prosesində isə akademik nailiyyət çox hissədə əsasən xaricidilli olan müasir elmi ədəbiyyatdan asılıdır. Universitetdə tədqiqat nəticəsində müəyyən edilən təşəbbüsləri alqışlamaq olar. Amma dilin tədrisi prosesində indiyə qədər mərkəzdə dilin

özü və onun təbiəti dururdusa, bu mərhələdə diqqətin dili öyrənənə yönəldilməsi vacibdir. Hal-hazırda „English for Special Purposes" (ESP) termini tətbiq edilir. Termin belə tərcümə olunur: “İngilis dili xüsusi məqsədlər üçün”. Bu konsepsiya dili öyrənənin məqsədlərində birləşir, yəni dili öyrənən dili “dilin mədəniyyəti” üçün deyil, xüsusi məqsədlərindən irəli gələrək öyrənməlidir. Belə ki, dərs prosesi həmin ehtiyaclara əsaslanmalıdır, hansı ki, məqsədyönlüdür ki, real tələbatlara maksimum yaxın olsun. Bundan irəli gələrək, dərs kursu dərs məsələlərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Şübhəsiz ki, dil kursu, proqramı və ya konkret sillabus həm öyrənənlər üçün, eləcə də iş verənlər üçün vacibdir.

Tədqiqatın əsas nəticələrinin əsasında növbəti tövsiyələr əhəmiyyətlidir:

iş verənlər və ali məktəb ocaqlarının sıx əlaqəsi;

ikidilliliyə tələb fakültələrə və ixtisaslara əsasən təyin edilməlidir ki, xüsusi məqsədlərdən irəli gələrək fərdi tədris planları işlənilib hazırlansın.

Tələbələr üçün akademik ədəbiyyat qıtlığı var. Bu isə bir sıra hallarda onların dərs prosesində məhsuldar işlərini məhdudlaşdırır, bunun üçün də tərcümələrlə təmin etmək və ya tələbələrin dil səviyyələrini artırmaq lazımdır.

Dil kursunu yaratdıqda yaxşı olardı ki, sahə xüsusiyyətindən irəli gələrək, ayrı-ayrı bacarıqların inkişafına diqqət verilsin.

İngilis dili ilə yanaşı digər Avropa və eləcə də Asiya dillərinə də diqqət verilməlidir, çünki gələcək

tendensiyalar dil rəngarəngliyinə doğru istiqamətlənmişdir

İstifadə olunan ədəbiyyat

- A. Asatiani _ Ali məktəb pedaqogikası, Tbilisi, 2008
- Beyker 2010 - Beyker, K. İkidillilik və ikidilli təhsilin əsasları, “Vətəndaş İntegrasiyası və Millətlərarası Əlaqələr Mərkəzi”nin 2010-cu il gürcü variantının nəşri
- Keyfiyyətin təminatı bələdçisi. Təhsil və Elm Nazirliyi, 2009;
- I. Tsuladze _ Kəmiyyət tədqiqatının metodları sosial elmlərdə, 2008.
- P. Makkei, 2004 _ Mackey, P. The future englishes of the world: one lingua franka or many? . 2004 <http://www.englishaustralia.com.au/>
- A. Mexia, 2003 _ Mejia , A.M., Power, prestige and bilingualism, 2003
<http://www.humanities.tsu.ge/images/stories/enebi.pdf>
www.hr.com.ge
www.jobs.ge
www.tbcbank.ge
www.tbilisi.gov.ge
www.tlg.gov.ge

Irina Bagauri

*Centre for Civil Integration
and Inter-Ethnic Relations*

Bilingual Education for Ethnical Minorities in Georgia

ABSTRACT

The aim of present article is to introduce to the society the needs analysis of bilingualism and foreign languages in terms of employment and academic purposes in Georgian context. In the main area of the article is described the research in the framework of the issue. Due to complexity of the issue both the Qualitative and Quantitative Research methods were used. The objective of the study was to determine relations between labor market and educational system in linguistic context and to emphasis the problems. The representatives of „TBC BANK“, hotel „AMBASSADOR“ program „VACANCY“ and Tbilisi State University were involved in the Qualitative research. Master's students of Tbilisi State University according to the faculties were interviewed within the quantitative research. The final part presents the survey results and future recommendations. As Qualitative as well as quantitative research results showed a great demand of bilingualism for both employment and academic purposes.

Davit Zatişvili

Milli Tədris Planları və Qiymətləndirmə Mərkəzi

İkidilli tədrisin ilkin mərhələsində yaranan problemlər haqqında

İkidillilik və koqnitik (əqli) inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri məsələsinə tədqiqatçıların son onilliklər ərzində maraqları daha da artmışdır. Bu məsələyə olan müxtəlif nəzərlər ikidilli təhsilə etibar etməyə və ya etməməyə səbəb olurdu və indi də olur. Bu problemə bir sıra elmi işlər həsr edilmişdir. İkidilli təhsilin şagirdin koqnitik bacarıqlarının inkişafına nə dərəcədə imkan yaratdığı və ya mane olduğu məsələsi bugünkü gündə də öz aktuallığını itirməmişdir. Onun nəzərə alınması, öyrənilməsi, düzgün nəticələrin çıxarılması ikidilli təhsilin nailiyyətli tətbiqinin əhəmiyyətli ön şərtlərindən biridir. Hansı növ ikidilli təhsilin seçilməsinə baxmayaraq (tranzit, imersiv) hər bir pillədə şagirdin dil səriştəsinə böyük əhəmiyyət verilməlidir ki, ikidilli təhsilin yeni pilləsinə keçid təmin olunsun. Uşağın dil səriştələrinin uyğun şəkildə qiymətləndirilməsini metodistlərin tədqiqatlarının əsas məsələsi kimi hesab edə bilərik, hansının əsasında tədrisin daha yüksək səviyyəsinə keçid baş verir. Bununla əlaqədar Cim Kamins tərəfindən işlənib hazırlanan „Hüdüdi səviyyə nəzəriyyəsinə“ qayıtmaq istəyirik. Bu nəzəriyyəyə əsasən şagirdin belə

adlanan əsas interpersonal kommunikasiya və koqnitik/akademik dil bilmə bacarıqlarını bir-birindən ayırmaqla ikidilli təhsil şagirddə yüksək koqnitik bacarıq-vərdişlərin inkişafına imkan yaradan nöqtəni təqdim edir. Bizim məqalə bu sərhədin doğru olmasını öyrənmək məqsədini daşımır, çünki bu nəzəriyyə bir çox tənqiddə baxmayaraq artıq ikidilli təhsilin tədqiqi tarixində əhəmiyyətli yer tuta bilmişdir. Başqa-başqa ölkələrin təcrübəsi və bir çox tədqiqatlar göstərir ki, ikidilli təhsil yalnız şagirdin kifayət qədər dil səriştələri olduğu və iki dildə məktəb fənlərini mənimsəyə və mürəkkəb koqnitik əməliyyatları yerinə yetirə bildiyi halda uğurlu olur. Tədqiqatçıların və metodistlərin fikrincə, bu dil səriştələrinin qazanılması üçün şagirdə 3-dən 5 ilə qədər vaxt lazımdır. Amma bu onu bildirmə ki, dil bacarıqlarının qazanılmasının 5 illik kursu ikidilli tədrisdən ayrıca olan dərş fənni kimi təhlil edilsin? Yaxud da birbaşa ikidilli təhsilin tərkib hissəsi kimi təhlil olunmalıdır? Və ya bu halda dövlət dilinin bu 3-5 il ərzində tədrisinə necə yanaşmalıyıq? O, ayrıca fənn olaraq və ya digər fənlərin tədrisində də

öyrənilməlidir? Dili kifayət qədər bilmədikdə şagirdin çox kasad informasiyadan ibarət material üzərində işləməyə məcbur olduğu mühitin qarşısını necə ala, baxmayaraq ki, bu informasiyanı ana dilinin vasitəsilə artıq almışdır. Analoji problem ana dilində tədris zamanı da müşahidə olunur, çünki birinci-ikinci siniflərdə yazı-oxunu bilmədiyinə görə, dərs proqramı şagirdə uşağın ümumi inkişafı ilə uyğun olan materialı təklif edir. Bu halda, öyrənilən materialın mənimsənilməsində şagird məzmun deyil, daha çox konkret bacarıqların qazanılmasına diqqətini yönəldir.

Doğrudur, bu mürəkkəb dövr ana dilində təhsil alınan zaman uzunmüddətli olmur, amma tədrisin bu mərhələsinin xarici dildə baza dil səriştələrinin qazanılma müddəti ilə ümumi olanları çoxdur. Məhz bu dərs mərhələsinin oxşarlığını nəzərə almaqla dünyada hal-hazırda kifayət qədər nailiyyətli tədris metodu işlənilib hazırlanmışdır. Bu metod həm məzmun və eləcə də dilin integrativ tədrisi adı ilə məşhurdur (CLIL). Elə adı onu vurğulayır ki, dili mənimsəmək bacarıqları bilavasitə məzmunla varmaqla əlaqədardır, amma eyni zamanda məzmunun özü elmi nöqtəyindən nəzərdən əhəmiyyətsiz də ola bilər. Tədrisin ilkin mərhələsində bu mühit böyük problemi təqdim etmir, çünki eyni tendensiya birdilli məktəblərdə də müşahidə olunur, amma şagirdlər tərəfindən yazı-oxuya sahib olduqda (2 ildə baş verir) birdilli məktəbdə tədris məzmununa tərəf, onun elmi səviyyəsinin artırılmasına tərəf yönəldilmişdir. Xarici dilin tədrisində bu proses ləng idi və yalnız yazı-oxu bacarıqlarının qazanılması ilə əhatə olunmurdu, fənlər

mənimsənilmədikdə müəyyən gerilik müşahidə olunurdu. Bu isə hər bir ikiduali məktəblər üçün səciyyəvidir və öz növbəsində valideynlər arasında narazılıq və narahatçılığa səbəb ola bilər. Amma şagirdin motivasiyasının azalması çox təhlükəlidir.

Akademik proses üçün vacib bacarıqlara sahibolma mərhələsinin və ya müddətinin azaldılmasına imkan verən yol varmı? Hal-hazırda ikinci dildə koqnitik proseslərin zənginləşdirilməsi də təsəvvüredilməzdir. Kanada, Birləşmiş Ştatlarda və Avropada keçirilən eksperimentlər göstərdi ki, akademik davamiyyət üçün lazımi koqnitik bacarıq-vərdişlərin qazanılması ikinci dilin mənimsənilməsinin ilkin mərhələsində tədris prosesində ana dili və ikinci dilin funksional bölgüsü düzgün aparıldığı, seçilmiş dilin və ya elmi məsələlərin ciddi şəkildə səbəb olduğu dillərin düşünülərək əvəz edildiyi halda mümkündür. İkiduali siniflərdə dillərin düşünölmüş əvəzetməsi ilə koqnitik proseslərin inkişafı tempinin saxlanılması necə mümkündür və „düşünölmüş əvəzetmə“ nəyi nəzərdə tutur? Bu məruzədə biz bir neçə dərsin audio-yazısının transkripsiyası misalında dilin əvəz olunma misallarını nəzərdən keçirəcək və bu əvəzetmələrin nə dərəcədə düzgün olmasını təhlil edib tədqiqatın metodlarını qeyd edəcəyik.

Qarşımızda birinci sinifdə keçirilən təbiət dərslərinin planı var:

Təbiət dərsləri

Keçilən materialın təkrarlanması. Mövzu: Vəhşi və ev heyvanları (5 dəq.) Gürcü dilində

Ev heyvanlarının adları ilə krosvordu doldurmaq (10 dəq.) Gürcü dilində

Heyvan şəkillərini rəngləmək (10 dəq.)

Yeni materialı izah etmək: güllər və güllərin orqanları (5 dəq.) Rus dilində

Müə.: Biz heyvanların iki qrupunu tanıyıyıq.. Biz hansı heyvan qrupu ilə tanış olduq?

Şag.1 Ev heyvanları və və vəhşi heyvanlar.

Müə.: Ev heyvanları və və vəhşi heyvanlar. Mən indi sizə ferma şəkli olan vərəqlər verəcəyəm Necə düşünürsünüz, burada hansı heyvanlar göstərilmişdir və burada neçə heyvan verilir...

Şagirdlər: Ev. Ev heyvanları.

Müə.: Ev heyvanları. e... sadalayın, neçə ev heyvanı ilə tanış oldunuz, neçəsini tanıdınız. Dinləyirəm.

Şag.: inək

Müə.: inək. Ev heyvanıdır, doğrudur.

Tanya!

T.: at.

Müə.: at. Diana!

.....

Müə.: Gəlin, təkrar edək, ev heyvanları və ev quşları haqqında nəyi bilirik. Baxın, bu şəkillərdə hansı heyvanın dırnaqları vardır?

Şag: atın.

Müə.: atın, düzdür. Daha?

Şag: İnəyin.

Müə.: İnəyin, düzdür.

Şag: А что это такое?

Müə.: yadına sal, dırnaqlar, что такое?

kl: Копыта.

Şag: qoyunun

Müə.: qoyunun, düzdür.

Sinifdə səs.

Müə.: yerdən səs salmayın.

Şag: buzovun.

Müə.: buzovun, doğrudur.

Şag keçinin.

Müə.: keçinin, Mari.

Şag: donuzun.

Müə.: Donuzun, düzdür, donuzun dırnaqları var. Daha?

Şag: Çəpişin.

Müə.: Çəpişin dırnaqları var.

Yaxşı, doğrudur. İnək... İnək necə bir heyvandır? Sən (adını deyir) de... Fasilə. İnək bizə nə verir?

Şag: Молоко

Müə.: Молоко, а по-грузински?

Şag 2: süd

Müə.: Kim süd sevirsə, əlini qaldırsın. Sinifdə səs-küy. İnək daha nə verir? Ondan nə hazırlaya bilərik?

Sinif: Qatıq!

Müə.: Qatıq, daha?

Şag: Şor

Müə.: Şor, doğrudur. Daha?

Şag: Сыр.

Müə.: pendir, doğrudur.

Şag: qatıq, qatıq.

Müə.: Qatıq, artıq demişik. Sinifdə səs-küy. Deyin, çox faydalı olan süd məhsulu, xüsusilə də sizin üçün, balacalar üçün... Qaymaq. İndi isə, uşaqlar, bu krosvordu doldurmalıyıq. Necə....

Şag: А вот как?..

Müə.: ...Krosvordu doldurmalıyıq. Krosvordu gürcücə doldurmalıyıq. Burada bir neçə heyvan və quşlar verilir. Adı "K" hərfi ilə başlayan və dörd hərfdən ibarət olan

heyvanı bu şəkildə axtarmalısınız. Keçi.
Yazın – keçi.

Şag: yazdım

Uşaqlar krosvordu doldururlar
(10 dəq.)

Müəl: və sonuncu...

Şag: çəpiş

Müəl: sonda, ən aşağıda. Daha
aşağı düşün. Burada v hərfi ilə
başlanan söz nədir..

Şag. {...} там (qoyun)
не поместилось

Müəl: Как не поместилось?
Ну-ка покажи.

Şag: Вот (qoyun)

Müəl: Ну, значит, там ошибка
была в книжке. Ну ничего, вы
напишите как нужно, схва-ги.

И последнее... son... son söz,
"e" hərfi ilə başlayır. Vərəqdə hansı
heyvan qaldı? Baxın, "e" hərfi ilə

şag: eşşək

Müəl: eşşək, düzdür. Səs-küü.
Сейчас я помогу.

Şag: {...} там что на "a"
начинается

Şag2: at

Müəl: At, düzdür. Atı
unutmuşuq. At, afərin..

Şag.: Я сказал тогда

Müəl: Doğrudur, at, молодцы.

Şag: Я сказал тогда...

Я даже написал это

Müəl: Правильно. Doğrusan.
Afərin. Gəlin, təkrarlayaq. Mən bir
dəfə sizə danışmışdım.

Bir balaca nağıl – Hinduşka
haqqında hekayət. Kimin yadındadır,
niyə ona hinduşka deyirlər?

Şag: ona görə ki....

Müəl: elə bilirdilər ki...

Şag: elə bilirdilər ki,
hinduşka...

Müəl: ...haradan... idi?

Şag: ...hindli idi

Müəl: Hindistandan

Şag: Hindistandan..

Müəl: Və əslində?.. hinduşka?..

Şag: {...}-dan

Müəl: Yox. Hinduşkanın vətəni
idi... De, de, düz deyirsən ...

Şag: Amerikadan

Müəl: Amerikadan və Gürcü
çarına onu iki rus əsgəri hədiyyə
etmişdi. Mən axı sizə söyləmişdim ki,
iki hinduşka hədiyyə olunmuşdu. İki
yüz il əvvəl Gürcüstanda hinduşka yox
idi və hədiyyə edildikdən sonra yayıldı
və indi hamı bu quşu tanıyır. Yaxşı,
indi sizə qələmlər lazım olacaqdır və
bu heyvanları və quşları rəngləyin.

Bununla dərsin gürcüdilli hissəsi
bitir. Dərsin bu hissəsinin
transkripsiyasına nəzər salsanız,
görərsiniz ki, bu hissədə demək olar ki,
dilin əvəzətməsi nəzərə çarpmır və ilk
nəzərdən ümumiyyətlə, ikidilli təhsilin
hər hansı bir əlaməti barədə məlumat
verilmir. Amma bu, yalnız ilk nəzərdən
belə görünür. Ara-sıra deyilən rus
ifadələri uşaqların dərsin konkret
hissələrində rus və gürcü dillərinin sta-
tusunu dərk etdikləri açıq şəkildə
görünür. İkidilli təhsildə dillərin əvəz
edilməsindən geniş şəkildə istifadə
olunur. Əgər diqqət yetirsək, dərsin bu
hissəsində müəllimin şagirdlərə keçilən
materialı təkrarladığını görürük. Bu
halda gürcü dilində materialın
təkrarlanmasına dil statusu verilir. Bu
misaldan görüldüyü kimi, müəllim
ardıcılıqla dilin əvəzətmə siyasətini
aparır və bu da dərs prosesini daha
mütəşəkkil və ardıcıl edir. Onu da
nəzərə almaq lazımdır ki, rus dilindən

şagirdlər dərsin prosesual məsələlərinə aid olduqda istifadə edirlər:

Müəl: Sonda, ən aşağıda. Daha aşağı düşün. Burada v hərfi ilə başlanan söz nədir..

Şag: {...} там (qoyun) не поместилось

Müəl: Как не поместилось?

Ну-ка покажи.

Şag: Вот (qoyun)

Müəl: Ну, значит, там ошибка была в книжке. Ну ничего, вы напишите как нужно, схва-гі.

Yaxud da şagirdin bu və ya digər sözü unuduğu halda.

Müəl: Gəlin, təkrar edək, ev heyvanları və ev quşları haqqında nəyi bilirik. Baxın bu şəkillərdə hansı heyvanın dırnaqları vardır?

Şag: atın.

Müəl: atın, düzdür. Daha?

Şag: İnəyin

Müəl: İnəyin, düzdür

Şag: А что это такое?

Müəl: yadına sal, dırnaqlar, что такое?

Sin: Копыта.

Müəl: Çəpişin dırnaqları var. Yaxşı, doğrudur. İnək... İnək necə bir heyvandır? Sən (adını deyir) de... Fasilə. İnək bizə nə verir?

Şag: Молоко

Müəl: Молоко, а по-грузински?

Şag 2: süd

Bəzi hallarda şagird rus dilindən əsaslanmaq, öz həqiqətini təsdiq etmək üçün istifadə edir.

Şag: {...} там что на "а" начинается

Şag2: at

Müəl: At, düzdür. Atı unutmuşuq. At, afərin..

Şag: Я сказал тогда

Müəl: Doğrudur, at, молодцы.

Şag: Я сказал тогда...

Я даже написал это

Şagirdlər dərsin bu hissəsində gürcü dilinin dominantlığını dəqiq dərk edirlər, hətta bu dildə tapşırığı yerinə yetirməkdə çətinlik çəksələr də. Nəzərdə dərsin müəllimin şagirdlərdən əvvəlcə eşitdikləri hekayəti danışmağı xahiş etdiyi hissəsi tutulur ki, hinduşka Gürcüstana necə gəlmişdir. Transkripsiyadan uşağın gürcü dilində az dil səriştəsi görünür.

Bir balaca nağıl – Hinduşka haqqında hekayət. Kimin yadındadır, niyə ona hinduşka deyirlər?

Şag: ona görə ki...

Müəl: elə bilirdilər ki...

Şag: elə bilirdilər ki, hinduşka...

Müəl: ...haradan... idi?

Şag: ...hindli idi

Bir balaca nağıl – Hinduşka haqqında hekayət. Kimin yadındadır, niyə ona hinduşka deyirlər?

Şag: ona görə ki...

Müəl: elə bilirdilər ki...

Şag: elə bilirdilər ki, hinduşka...

Müəl: ...haradan... idi?

Şag: ...hindli idi

Müəl: Hindistandan

Şag: Hindistandan...

Müəl: Və əslində?.. hinduşka?..

Şag: {...}-dan

Müəl: Yox. Hinduşkanın vətəni idi... De, de, düz deyirsən ...

Şag: Amerikadan

Diqqətimizi qarşıdakı transkripsiyanın bəzi detallarına yetirək ki, hər bir əhəmiyyətsiz detalın nəticələr çıxaranda həlledici olmasına bir daha əmin olaq. Transkripsiyadan görüldüyü kimi, müəllim həqiqətən də ikidualı tədris treninqlərini keçmişdir. Bütün dərs boyunca o, əvvəlcədən seçilmiş və düşünülmüş dilin əvəzetmə taktikasını ardıcılıqla həyata keçirməyə çalışır. Biz isə öz tərəfimizdən oxucuya dərsin ayrı-ayrı blokları ilə əlaqədar bir neçə fikri təqdim edək. Gəlin, dərsin gürcüdülli hissəsinin birinci blokunu təhlil edək.

Müə.: Biz heyvanların iki qrupunu tanıyıırıq.. Biz hansı heyvan qrupu ilə tanış olduq?

Şag.1 Vəhşi və ev heyvanları.

Müə.: Vəhşi və ev heyvanları. Mən indi sizə ferma şəkli olan vəərəqlər verəcəyəm. Necə düşünürsünüz, burada hansı heyvanlar göstərilmişdir və burada neçə heyvan verilir...

Şagirdlər: Ev. Ev heyvanları

Müə.: Ev heyvanları. e... sadalayın, neçə ev heyvanı ilə tanış oldunuz, tanıdınız. Dinləyirəm.

Şag.: inək

Müə.: inək. Ev heyvanıdır, doğrudur.

Tanya!

T.: at.

Müə.: at. Diana!

Şagirdlərin cavablarındakı birinci təkanlar onu göstərir ki, onlar „შინაური“ (ev heyvanları) sözünün yaranmasının mənasını dərk edirlər. Onlar səsənmə ilə digər qohum sözlə „სამინაო“ əlaqə yaradırlar, çünki sabit söz birləşməsi olan „სამინაო დაკატეზა“-ni başqa-başqa dərslərdə

tez-tez eşidiblər. Təəssüflər olsun ki, dil nöqtəyi-nəzərindən sadə leksik çalışma formasında təqdim edilən növbəti frontal sorğu zamanı uşağa bu sözdən istifadə etmək imkanı verilmir. Eyni zamanda bu frontal sorğu sözlərin qruplaşdırılması kimi sadə əqli əməliyyatı tələb edir. Şagirdlər artıq mövcud leksik ehtiyatdan müəyyən əlamətlərlə heyvanların adlarını seçməlidirlər. Bu halda, bizim fikrimizcə, həmin sadə frontal sorğudan sonra şagirdlər üçün onlara cavablarında tam ifadələrdən istifadə etmək imkanını verən müəyyən dil konstruksiyalarının üzərində qurulmuş çalışmanı təklif etmək maraqlı olardı. Bu çalışmaları, düşünürük ki, eləcə də koqnitik vərdiş-bacarıqların inkişafı nöqtəyi-nəzərindən də maraqlı olardı. Məsələn: müəllim uşaqlardan bu məsələ ilə əlaqədar sadə ifadələri növbəti şərtlə qurmağı xahiş edir: əgər ki, müəllim „var“ sözünü işlədərsə, şagird ev heyvanını xatırlamalı və ifadə ilə cavab verməlidir, məsələn, „At – ev heyvanıdır“. Əgər müəllim „yoxdur“ sözünü işlədərsə, şagird belə bir cavab verir, məsələn, „Canavar ev heyvanı deyil“. Çalışmanın tempi tədricən sürətləndirilməlidir ki, şagirdlər diqqətlərini daha da cəmləşdirsinlər. Bundan sonra çalışma başqa leksik vahid üzərində də qurula bilər. Müəllim lövhədə müxtəlif heyvanların şəkillərini asır və şəkillərdən birini göstərir. Şagirdlər göstərilən heyvan haqqında ifadə söyləməlidirlər, məs.: „Ayı vəhşi heyvandır“, „Donuz ev heyvanıdır“ və s. Asanlıqla görünür ki, çalışmada sözlər „vəhşi, ev“ əvəzetmə üzərində qurulmuşdur. Bu çalışma müəyərkəbləşdirilə bilər. Məsələn, müəllim bir neçə heyvan şəklini

göstərir və deyir „yoxdur“, bu halda şagird cavab verməlidir „tülkü ev heyvanı deyil“ və ya „inək vəhşi heyvan deyil“ və s. Bu çalışmaları təklif etdikdə müəllim dərslərin vaxtını və tempini də nəzərə almalıdır ki, dərslərin məzmun tərəfinə zərər dəyməsin. Buradaca qeyd etmək istərdik ki, müəyyən fənn dərsləri vaxtında bu növ çalışmaların sayının təyin edilməsi ayrıca tədqiqat məqsədidir. Və əgər dil əvəzetmə təsnifatı mövcuddursa, o zaman nə üçün fənn dərsləri zamanı daxil edilən müəyyən növ dil çalışmalarının sayının təsnifatı nə üçün edilməməlidir. Amma bu gələcək tədqiqatların məsələsidir.

Dərslərin birinci hissəsinin ikinci blokuna keçid alaıq.

Müə: Gəlin, təkrar edək, ev heyvanları və ev quşları haqqında nəyi bilirik. Baxın bu şəkillərdə hansı heyvanın dırnaqları vardır?

Şag: atın.

Müə: atın, düzdür. Daha?

Şag: İnək

Müə: İnəyin, düzdür

Şag: А что это такое?

Müə: yadına sal, dırnaqlar, что такое?

Sin.: Копыта.

Şag: qoyun

Müə: qoyun, düzdür.

Sinifdə səs.

Müə: yerdən səs salmayın.

Şag: buzov

Müə: buzov, doğrudur

Şag keçinin

Müə: keçinin, Mari.

Şag; donuzun.

Müə: Donuzun, düzdür, donuzun dırnaqları var. Daha?

Şag: Çəpişin

Müə: Çəpişin dırnaqları var. Yaxşı, doğrudur...

Burada da müəllimin elə birinci sualında dil məqsədi qeyd olunur. „Hansı heyvanların dırnaqları var?“ sualına cavabda şagird heyvan bildirən adı yiyəlik halında deməlidir. Bu forntal sorğunun gedişinə nəzər salaıq. Diqqət verin ki, bu fəallığın təmiz leksik problemi ayıran və qrammatik çalışmanı sadə leksik çalışmaya çevirən dil məzmununu rusca bir ifadə necə əvəz etdi. Sorğunun əvvəlində verilən sualda birinci şagirdin cavabında dil məsələsinə adekvat reaksiya görünür. Sonrakı cavab isə yanlışdır. Amma müəllim şagirdin səhvini düzəldir, bununla da fəallığın dil məqsədini vurğulayır. Rus dilində qoyulan sualdan sonra isə şagirdlər sadəcə heyvanları adlandırır. Müəllim yalnız bu sorğunun sonunda dərslərin əvvəlində qoyulan dil məsələsinə qayıdır. Bu vəziyyət bir daha dil məqsədləri daha çox verilən fəallıqların seçiminin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu sübut edir. Bu blok üçün növbəti çalışmaların istifadəsi daha maraqlı olar, müəllim lövhədə yazır:

1. _____
- quyruq, dırnaqlar, buynuzlar
2. _____
- quyruq, dırnaqlar
3. _____
- quyruq

Və sual verir: birinci sətirdə hansı heyvanları sadalayardınız? Şagirdlər tam cümlələri söyləyirlər: „İnəyin quyruğu, dırnaqları və buynuzları var“, „Atın dırnaqları və quyruğu var“ və s. Bu halda şagird

rəngarəng dil və koqnitik əməliyyatları yerinə yetirməli olur, məsələn, „vardır“, „yoxdur“ ifadələrindən istifadə etmək, isimləri mənsubiyyət formasında işlətmək, heyvanları qruplaşdırmaq və s.

Növbəti blok həm məzmun, eləcə də dil nöqtəyi-nəzərindən bir qədər az məlumat verəndir. Burada diqqətimizi çəkən yeganə incəlik müəllimin rus dilində verilən cavaba olan reaksiyasıdır.

Müə: *İnək necə bir heyvandır? İnək bizə nə verir?*

Şag: *Молоко*

Müə: *Молоко, а по-срузински?*

Şag 2: *süd*

Müə: *Kim süd sevirsə, əlini qaldırsın. Sınıfda səs-küy. İnək daha nə verir? Ondan nə hazırlaya bilərik?*

Sınıf: *Qatıq!*

Müə: *Qatıq, daha?*

Şag: *Şor*

Müə: *Şor, doğrudur. Daha?*

Şag: *Сыр.*

Müə: *pendir, doğrudur.*

Şag: *qatıq, qatıq.*

Müə: *Qatıq, artıq demişik. Sınıfda səs-küy. Deyin, çox faydalı olan süd məhsulu, xüsusilə də sizin üçün, balacalar üçün... Qaymaq. İndi isə, uşaqlar, bu krosvordu doldurmalıyıq. Necə....*

Şag: *А вот как?..*

Bu sorğu zamanı bir neçə dəfə müəllimin diqqəti yönəltmək istədiyi leksik problem baş qaldırdı. Amma o,

tezliklə anladı ki, dərs arzuolunmayan istiqamətdə gedir. İkidilli dərs zamanı hər yeni sual yeni leksik problemi yarada bilər. Bu misalda balaca tematik istiqamət dərsin gedişinə çox da mane olmur, amma ümumiyyətlə, bəzi hallarda onun tam strukturunu poza bilən problemi göstərir. Nəzərimizdə fənnin tədrisi prosesində bu və ya digər dil çalışmalarının daxil edilməsinin düzgünlüyünə aid olan problem tutulur. Bəzi hallarda, dərs vaxtı baş qaldıran bütün dil problemlərinin həlli dərsin istiqamətini tam dəyişə bilər və ən əsası, onun məzmun tərəfinə zərər vura bilər. Bizim gətirdiyimiz misalda müəllim bu problemin qarşısını uğurla ala bildi.

Dillərin əvəz edilməsinin ikinci misalını təhlil edək.

Müəll: *İndi verəcəyim sualı cavablandırın. Uşaqlar, cavab verin dörd küçüyün neçə quyruğu olacaqdır?*

Şag: *dörd*

Müəll: *dörd, niyə?*

Şag: *çünki dörd itdir.*

Müəll: *...və nə zaman ki... hamısının var...*

Şag: *...bir quyruğu.*

Müəll: *bir, bir quyruğu, doğrudur. İndi isə cavab verin, hansı əşya artıqdır: qələm, karandaş, kukla?*

Şag: *kukla.*

Müəll: *doğrudur, üç bucağı olan fiqur necə adlanır?*

Şag: *Üçbucaq.*

masw: *Afərin. А теперь послушайте задачу. Только внимательно. Из-за куста торчат четыре ушка, там спрятались*

зайчики. Сколько зайчиков спряталось в кустах? Скажи, Георгий.

Şag: Четыре

Müəll: Четыре, он считает, у кого другой ответ?

Şag: Два.

Müəll: Почему ты решил что два?

Şag: Потому, что ...

Müəll: У зайчика...

Şag: У зайчика два уха.

Müəll: Правильно, два уха. Два и два получается у нас...

Şag: И два...

Müəll: Че-ты-ре, умнички. İndi, uşaqlar, lövhəyə baxın və cavab verin.. baxın hamınız.. Lövhədə hansı fiqurları görürsünüz? Qiorqi.

Şag: üçbucağı

Müəll: üçbucağı, sonra?

Şag: dördbucaqlını

Müəll: dördbucaqlını, sonra, Qio.. Dato?

Şag: yenə də dördbucaqlını

Müəll: Bu dördbucaqlı.. Başqa cür necə deyə bilərik?

Şag: kvadrati

Müəll: kvadrat, afərin. Sonra?

Şag: dairə.

Müəll: dairə. Uşaqlar, bu fiqurlardan hansı artıqdır? De görüm, Ani.

Şag:

Müəll: kömək edək

Şag: dairə

Müəll: dairə. Niyə? Uşaqlar?

Şag: Çünki bucaqları yoxdur. .

Müəll: bucaqları yoxdur, düz deyirsən....

Transkripsiyadan görüldüyü kimi, burada müəllim dilin əvəz edilməsinin başqa üslubunu seçmişdir. O, dilləri fəallıqlara əsasən bölüşdürür,

amma əgər transkripsiyaya daha yaxşı nəzər salsaq görərik ki, bu üsula da axıra qədər riayət edilmir. Birinci gürcüdilli blokda müəllim müxtəlif növ fəallıqlar təklif edir. Biri məsələdir, digəri isə məntiqi qruplaşdırma. Bu halda dillərə eyni status verilir. Bu isə ideya baxımından uşağın idrakında informasiyanın bir axını kimi qəbul olunmalıdır. Dillərin bu cür bölüşdürülməsi yalnız sınıfdə rus və gürcüdilli uşaqların sayının təxminən bərabər və bir-birlərinin dillərini yalnız dərstdə eşitmədikləri halda mümkündür. Göründüyü kimi bu halda müəllimin məqsədi dərslin gedişində hər iki dildən eyni şəkildə istifadə etməkdir ki, uşaqlar bu iki dili bir-birindən ayırmayınlar. O çalışır ki, adekvat çalışmaları hər iki dildə yerinə yetirsin ki, bu yolla bir çox dil məsələləri özlüyündə həll olunsunlar. Bu üsul bir çox elementlərdən ibarətdir. Xüsusilə də dərslin şagirdlər üçün xarici dildə keçilən blokları sadəcə onların diqqətləri kənarında qala bilər. Şagirdlər yalnız dərslin onlar üçün tanış dildə keçilən hissələrinə cəlb oluna bilərlər. Yəni bu halda şagirdlər xarici dili öyrənmir, ona etinasız yanaşırlar. Bu mərhələdə ola bilsin ki, belə bir üsul hər hansı bir ciddi problem doğurmasın, amma yuxarı siniflərdə dilin mənimsənilməsi, eləcə də fənn biliyi nöqtəyi-nəzərindən şagirdə ciddi zərər vura bilər. Problem onunla da çətinləşir ki, belə bir üsuldan istifadə etdikdə, müəllim diqqətini dillərin əvəz edilməsinə cəmləşdirir və dərslin məzmun tərəfinə az əhəmiyyət verir. Gəlin birinci gürcü dili və ikinci rus dili blokunun sonunda hansı nəticə alınacağına daha yaxşı nəzər salaq. Gürcü blokunda müəllim küçüklər və

onların quyruqlarının sayının nisbəti məsələsəni təklif edir. *Müəll: Че-ты-ре, умнички.*

Müəll: İndi verəcəyim sualı cavablandırın. Uşaqlar, cavab verin dörd küçüyün neçə quyruğu olacaqdır?

Şag: dörd

Müəll: dörd, niyə?

Şag: çünki dörd itdir.

Müəll: ...və nə zaman ki... hamısının var...

Şag: ...bir quyruğu.

Təbiidir ki, miqdar eynidir. Say – dörd. Rus blokunda dörd rəqəmi şərti olaraq verilir, amma gürcücə təklif edilən məsələdə dörd rəqəmi həm şərti olaraq, eləcə də cavabda verilir. Rusca səslənən məsələdə düzgün cavab ikidir.

Müəll: А теперь послушайте задачу. Только внимательно. Из-за куста торчат четыре ушка, там спрятались зайчики. Сколько зайчиков спряталось в кустах? Скажи, Георгий.

Şag: Четыре

Müəll: Четыре, он считает, у кого другой ответ?

Şag: Два.

Müəll: Почему ты решил что два?

Şag: Потому, что ...

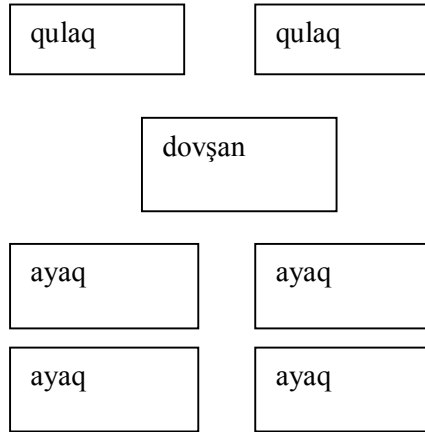
Müəll: У зайчика...

Şag: У зайчика два ушка.

Müəll: Правильно, два ушка. Два и два получается у нас...

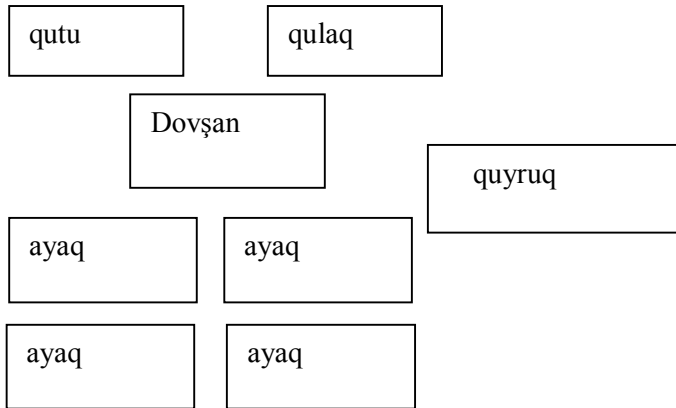
Şag: И два...

Rus blokunda müəllim məsələnin şərtində verilən dörd rəqəmini məsələnin cavabı kimi göstərdi, bu zaman şagird düzgün cavabı verməyə çalışdı. Bu cür səhvlər belə bir məsələlərin şifahi həllində mütləq olur. Burada hər hansı bir əyani vəsaitdən istifadə etmək yaxşı olardı. Bu halda çalışma həm dil, eləcə də fənnin tədrisi nöqtəyi-nəzərindən çoxlu imkanlar verir. Bu çalışma üzərində qurulan fəallıqları nəzərdən keçirək: əvvəlcədən hər hansı bir kartoçka hazırlanır və onda ayrı-ayrı sözlər yazılır, məsələn, „çərgöz“ (dovşan) və bir neçə kartoçkalar – „qulaq“, „quyruq“, „ayaq“ sözləri ilə. Onların arasında ikonografik oxşar sözləri də yerləşdirmək olar. Müəllim misal göstərir ki, bu kartoçkalarla dovşanı necə düzəltmək olar.

Şagirdlər nümunəyə uyğun olaraq kartoçkalarla dovşan düzəldirlər. Müəllim şagirdlərdən xahiş edir ki, daha iki bu cür dovşan düzəltsinlər. Müəllim uşaqların

dovşanları nə dərəcədə düzgün düzəltmədiklərini, oxşar sözlərdən səhvən istifadə etmədiklərini yoxlayır. Məs.:

Sonra müəllim şagirdlərdən üç dovşanın neçə quyruğunun, neçə ayaqlarının, neçə qulaqlarının və s. olduğunu təyin etməyi xahiş edə bilər. Bu çalışma uşaqlar üçün daha aydındır və ən əsası, oxu vərdiş-bacarıqlarının inkişafı, eləcə də sadə məntiqi və riyazi hesablama vərdiş-bacarıqlarının inkişafı kimi nəticələrə çıxarır. Müəllim eləcə də leksik çalışmaların elementlərini də daxil edə bilər. Məsələn, müəllim şagirdlərdən

xahiş edir ki, iki dırnaqlı (öz seçiminə əsasən), həmçinin bir ev və bir vəhşi heyvanı kartoçkalarla qursunlar; üç dırnaqsız (yenə də öz seçiminə əsasən), həmçinin bir ev və iki vəhşi heyvanı. Sonra müəllim şagirdlərə sual verə bilər: „sizin dırnaqlı heyvanlarınızın neçə buynuzu var?“, „sizin ev heyvanınızın neçə ayağı var?“ və s.

Sizi hər bir blokun ətraflı analizi ilə yormağ istəmirik. Yuxarıda söylənələrin

hamısı dərslərin audio-yazısının çox dəqiq transkripsiyasının yaradılması zərurətini qeyd edirik. Əlbəttə ki, maraqlı nəticələrə gətirən bir çox nəzərə alınması nüansları bu məqalənin kənarında qaldı, çünki

məqalənin məqsədi yalnız ikidilli tədrisin ümumi əlamətləri və problemlərini göstərmək idi. Bu da növbəti tədqiqatı tələb edir.

David Zatiashvili

National Curriculum Centre

About the problems, arise at the initial stage of bilingual education

ABSTRACT

Researchers' interest towards relationship and mutual influence between bilingualism and cognitive development has not weakened during the last two decades. Different approaches to this issue might cause both trust and distrust of bilingual education. The question whether bilingual helps or hinders the development of students' cognitive skills is still open. The reliable answer to this question is very important for further implementation of bilingual education. Despite the type of bilingual education that will be chosen (transitional or immersional), the serious attention should be paid to definition of students' language competence at each learning stage. It is important to ensure a timely transition to a new level of bilingual education. Transition to a higher level of education, which is based on an adequate assessment of child's language competence, can be considered as key issue in research of the methodologists. As shown by practice and research in various countries, bilingual teaching is successful only if the student has sufficient language competence to the development of school subjects and execution of cognitive operations in the two languages. As shown by research and experiments carried out in Canada the United States and Europe, to develop the skills of academic knowledge in the first stage of language learning is possible if in the learning process is a legitimate functional distribution of native and foreign languages, there is a meaningful change in language that is clearly driven by the selected linguistic and cognitive

tasks. Is it possible to keep the place of the development of cognitive skills by means of conscious change of languages and what is meant by "a conscious change"? In this article we will try to answer these questions by considering the examples of audio recordings of several bilingual lessons and discuss the validity of this change. In bilingual education is widely used language change, which is also called a change of language code, which makes the learning process more organized and systematic. In this paper we have analyzed several examples of changing the language code and try to show obvious example how the various exercises can be enriched as in the lexical and the cognitive point of view.